

MINELBAB İLELMİHRAB

REFİK HALİD KARAY

Önemli Terimler

Yüzellilikler Listesi	Ankara Hükümeti 01.08.1914 ile 20.11.1922 tarihleri arasında işlenen suçlara af getiren Lozan Anlaşması'na 150 kişilik bir istisna getirir ve aftan yararlanamayan bu 150 kişi 1927 yılında vatandaşlıktan çıkarılır. Ancak 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün onayıyla isteyenlerin geri dönebileceği kararı verilir.
İstiklâl Mahkemeleri	Kurtuluş Savaşı sırasında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında faaliyet gösteren özel mahkemeler
Yeni Mecmua	Ziya Gökalp tarafından yayımlanan kültür dergisidir. İttihat ve Terakki'nin desteğini almıştır.
Bâbîâlî	Sadrazamlık ve hükümet.
Kuvayi Milliye	Milli kuvvetler anlamına gelen milli direniş örgütü.

Özet

Refik Halid Karay'ın bu eseri 1923'te Lübnan'da sürgünken Türkiye'de gazetelerde yayımlanması için kaleme aldığı anılarının kitaplaştırılmış hâlidir. Bir sürgün olarak anılarını yazması ve bu yazdıklarının da Türkiye'de yayımlanması basın dünyasında tartışmalara yol açtığı için önce hakkında yapılan tartışmaları, ardından 1918 ile 1922 yılları arasında geçen olayları aktardığı söz konusu anılarını paylaşır. Bu kısa sürede tam on bir defa hükümet kurulur. İzzet Paşa hükümetini, Tevfik Paşa'nın iki dönemlik sadrazamlığı takip eder. Tevfik Paşa'nın ardından Damat Ferit Paşa üst üste dört defa sadrazam olur. Ferit Paşa'nın istifasının ardından Ali Rıza Paşa hükümeti kurulur. Ali Rıza Paşa'nın istifası sadece birkaç hafta süren Salih Hulusi Paşa hükümetine yol açar. Ardından Damat Ferit Paşa tekrar sadrazam olur ve sonunda Tevfik Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun son hükümetini kurarak son sadrazam olur. Bu süreçte Refik Halid önce *Sabah* gazetesi başyazarlığı sonra Posta ve Telgraf Müdürlüğü yapar ve kendi gazetesi *Aydede*'yi çıkarır.

İnsanlar

Sabih Şevket	İstanbul Tramvay Şirketi müdürlerinden, avukat
Necmettin Sadak	Gazeteci ve siyasetçi
Ahmet Ferit Tek	Siyasetçi, diplomat, fikir adamı
Celal Nuri İleri	Gazeteci, yazar, siyasetçi, fikir adamı
İsmail Müştak Mayakon	Gazeteci, yazar, siyasetçi
Celal Kadri	Doğru Yol gazetesi sahibi
Hasan Sadık	Doğru Yol gazetesi sahibi
İsmail Suphi Soysallıoğlu	Siyasetçi
Fuat Köprülü	Türkolog, yazar, siyasetçi
Talat Muşkar	İttihat ve Terakki'nin kurucularından
Yahya Kemal Beyatlı	Şair, yazar, siyasetçi, diplomat
Cemal Paşa	Asker, devlet adamı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üç liderinden biri
Talat Paşa	Asker, devlet adamı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üç liderinden biri
Şükrü Bey	1913-1918 yılları arası İttihat ve Terakki'nin eğitim bakanı. <i>Zaman</i> gazetesinin sahibi
Ahmet İzzet Furgaç	Asker ve devlet adamı
Fethi Okyar	Asker, diplomat ve siyasetçi
Rauf Orbay	Asker ve siyasetçi
Ali Rıza Paşa	Asker ve devlet adamı
Ahmet Tevfik Okday	Devlet adamı, son Osmanlı sadrazamı

Mehmet Ali Gerede	Devlet adamı
Zeynel Abidin Konyalı	Nakşibendi şeyhi ve siyasetçi
Nüzhet Sabit	Gazeteci ve yazar
Mustafa Arif Deymer	Devlet adamı
Rıza Tevfik Bölükbaşı	Şair, filozof, siyasetçi
Damat Ferit Paşa	Sultan Vahdettin'in kız kardeşi Mediha Sultan'ın eşi, siyasetçi
Mareşal Nuri Paşa	Devlet adamı
Mehmet Reşit Bey	Asker ve devlet adamı
Falih Rıfki Atay	Gazeteci, yazar, milletvekili
Refet Bele	Asker ve siyasetçi

Olaylar

Anıları Yazmak

Refik Halid 1923 yılında, Lübnan'da Beyrut'a yakın Cuniye kasabasında denize bakan bir kır evinde sürgün hayatı yaşarken sabahları zaman geçirmek için anılarını yazmaya karar verir. Kalemine eline alıp beş altı sayfa yazdığında kendi gibi sürgün arkadaşı Sabih Şevket uyanıp yanına gelir ve ne yazdığını sorar. Refik Halid anılarını yazdığını söyleyince hiçbir karşılık vermez fakat Refik Halid onun bakışlarında alaycı bir hava sezer. Nitekim Sabih Şevket yazdıklarının bir sayfasına bile göz atmaz. Ancak Halid Refik yine de yazmaya devam eder.

Akşam Gazetesi

Akşam gazetesine anılarını yazdığını haber verince gazetenin sahiplerinden Necmettin Sadak yazdıklarını yayımlamak istediklerini belirten bir telgraf gönderir. Refik Halid anılarının yayımlanmasından çok, biraz para kazanacağı için sevinir. Zira mali durumu sıkışık olmasına rağmen bir süre gösterişi muhafaza etmek adına en lüks otellerde kalmış, sonunda kır evine çekilmiştir. Anıları yayımlanmaya başlayınca kazandığı para sayesinde biraz rahatlar.

Bir gün kendisine gönderilen ödemeyi almak için postaneye gittiğinde *Akşam* gazetesinin bir kopyasının geldiğini görür ve ilk sayfadaki yazı onu geçim darlığı çektiği bugünlerde dehşete düşürür. Yazı, gazetenin onun anılarını yayımlama kararını savunmaktadır. Dönemin içişleri bakanı olan Ahmet Ferit Tek'in validen bu yazı dizisinin sonlandırılmasını istediğini ama onları buna mecbur edecek herhangi bir kanun bulunmadığını ifade etmesine rağmen insanların kuruntularını beslememek için Refik Halid'in anılarını yayımlamaya bir süre ara vereceklerini yazmaktadır.

Gazete daha sonra isimsiz yazılarla Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin savunuculuğunu yapmakla ve Refik Halid'i Yüzellilikler listesinden çıkarmak istemekle suçlanmasına karşı yeni savunmalar yapar. Refik Halid Yüzellilikler'e dahil olduğunu bu yazılardan öğrenir.

Celal Nuri'nin Saldırıları

İleri gazetesinde çıkan imzasız bir yazıda Refik Halid hakkında edilmiş öyle hakaretler görür ki yazının, gazetenin sahibi Celal Nuri tarafından yazıldığını hemen anlar. Zira onunla arası eskiden beri kötüdür. Celal Nuri, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkçeciliğe karşı çıkarak birçok sözü Arapçalaştırır. Karadağ'dan "Cebeli esved" diye bahsettiği makalelerine karşı Refik Halid onun ismini anmadan "Lisana Hürmet" başlıklı bir eleştiri yazar. Celal Nuri buna çok içerler. O sürgünderken başlayan bu tartışmaya katılarak her fırsatta Refik Halid'e hakaret dolu yazılarla saldırır. Refik Halid'in Halep'te çıkan *Doğru Yol* gazetesine yazdığı bir yazıya karşılık yine hakaret dolu bir karşılık verir. Sonunda Refik Halid ona kendi gazetesinde alaylı bir cevap yazar.

İçişleri Bakanına Karşı

Bakan, İstiklâl Mahkemeleri tarafından yargılanan gazetecilerin hükümetin kendilerini aydınlatmadığını ileri sürerek savunma yaptıklarını, bu nedenle kendisinin de *Akşam*'ı vali aracılığıyla aydınlatmaktan başka niyeti olmadığını belirtir. Bunun üstüne *Akşam*'da çıkan bir yazı, gazetecilerin ancak devletin dış siyasetiyle ilgili meselelerde aydınlatılmaya ihtiyaç duyabileceğini, hükümetin gazetecileri aydınlatma kisvesi altında neyin yazılması gerektiğine karar veremeyeceğini keskin bir üslupla savunur. Basın özgürlüğü ya vardır ya yoktur diyerek her gazetenin kanunlara aykırı olmadığı surette her türden yazıyı yayımlayabileceğini belirtir. Vatandaşların kanunları bilmekle sorumlu olduğunu hatırlatarak eğer Refik

Halid'in anılarını yayımlamayı engelleyen bir kanun varsa bunun kendilerine bildirilmesi gerektiğini yoksa da bakanın vali aracılığıyla tam olarak neyi aydınlatıldığını anlaşılmadığını yazar.

Konu Mecliste

Basın dünyasındaki tartışma meclise taşındığında vatan hainlerinin yazılarının yayımlanmasının uygun olmadığı ama işleri bakanının bir gazeteye emir vermesinin de kanuna aykırı olduğu konuşulur ve bakan eleştirilir.

İsmail Müştak Mayakon'un Yorumu

İsmail Müştak sanatı terk edip hırsla kapılarak politikaya atıldığı gerekçesiyle Refik Halid'i eleştirir ancak ülkeden kaçmak zorunda kalışına üzülmek gerektiğini ifade eder. Basın özgürlüğünün cumhuriyet rejimi tarafından güvenceye alındığının altını çizerek valinin kanuna uygun olmayan bir emre boyun eğdiğini belirtir. Muhtemelen gazetenin dört sahibinin –Falif Rıfki Atay, Kâzım Şinasi Dersan, Necmettin Sadak, Ali Naci Karacan– anıların tamamını okuduktan sonra yayımlayamaya karar verdiğini, dolayısıyla dört gazetecinin takdiriyle işleri bakanının tahmini arasında bir seçim yapması gerekirse gazetecilerin takdirine güveneceğini söyler.

İşleri bakanının yaptığı açıklamayı ikna edici bulmayarak Refik Halid'in anılarının yayımlanması kanuna aykırıysa harekete geçmesi gereken mercinin işleri bakanlığı değil, İstanbul savcılığı olduğunu, Refik Halid ve onun gibi sürgünde olan kimselerin yazı yayımlanması yasaksa bunun takibinin ikazda bulunarak değil kanun yoluyla yapılması gerektiğini, özgürlükler üzerinde siyasetin mi yoksa kanunun mu etkili olduğunu bilmek istemenin devrimlerin ruhuna aykırı değil, tam tersi çok da uygun olduğunu aktarır.

Bunun üzerine Refik Halid *Doğru Yol* gazetesinde İsmail Müştak Bey'e yazdığı açık mektupta ülkeden ayrılırken bindiği vapurun bir Türk dostu olan Piyer Loti'nin adını taşıdığını, en zor anında bile İngilizlerin Eyypt adlı vapuruna binmediğini, bunun da onun vatan sevgisini gösterdiğini anlatır. Söylediklerine katıldığını ama ülkeden kaçıktan başka çaresi kalmadığını ifade eder.

Halep'te

Doğru Yol gazetesinin sahipleri Celal Kadri'yle Hasan Sadık onu Halep'e çağırınca oraya yerleşir. Gazeteye düzenli yazılar yazmaya başlar ve yazıları İstanbul basınında alıntılanır. Bir süre sonra anılarını tekrar gönderebileceğini, yazdıkça kendisine ödeme yapılacağını bildiren bir telgraf alır. Bunun üstüne anılarını yazmaya devam eder ve bitirir.

Vatan Hainlerinin Yayıncılık Yapmasına Dair

Yüzellilikler'in arasında olanların yayıncılık faaliyetinde bulunmasını engellemek için bir kanun teklifi verilir. Bazı gazeteler kanun teklifi tartışılmadan önce savcılığa başvurur ve bir yazarı görüşünü öğrenmek için savcıya gönderirler. Savcı, yurt dışına çıkan kimselerin ülke içindeki yayıncılık faaliyetlerinin onlar için çok önemli olduğunu, ülkenin asayişine zarar veren hiçbir yayına izin verilemeyeceğini ancak Refik Halid'in anılarının böyle bir niteliği olmadığını bildirir.

Takriri Sükûn Kanunu

Kürt lider olan Şeyh Said'in başını çektiği isyan patlak verdiğinde hükümet Takriri Sükûn Kanunu'nu yani Huzurun Sağlanması Yasası'nı uygulamaya koyar ve basın dünyasındaki tüm tartışmalar birden kesilir. Ancak bazı gazeteciler Refik Halid'i isyanla ilişkili göstermeye çalışır.

Refik Halid bunları aktardıktan sonra hakkında yapılan tartışmalara yol açan anılarını paylaşır.

Mağlubiyet Haberi

1918'de bir sonbahar günü İttihat ve Terakki'nin genel merkezinin önüne geldiğinde sokağı otomobillerle dolu görür ve bir toplantı olduğunu farz edip kendini göstermemeye çalışarak *Yeni Mecmua* dergisi için ayrılan daireye geçer. Buraya ne zaman gelse kendisini beş sene boyunca sürgün eden İttihatçılarla birlikte çalıştığı için garip hisseder. Ancak yazıları yüzünden onu sürgün edenlerin onunla yine yazıları için çalışmak istemesi gururunu okşar.

Yazarların bulunduğu odaya çıktığında Fuat Köprülü, Necmeddin Sadak, Yahya Kemal ve birkaç yazarı her zamanki gibi sohbet ederken bulur. Biraz sonra içeri Küçük Talat İâkabiyla bilinen Talat Muşkara girer ancak hâlinde bir gariplik vardır. Yahya Kemal ona neler olduğunu sorunca Talat Bey Bulgarların cepheyi bırakıp kaçtığını, Almanlarla bağlantı hattının kesildiğini söyler. O an Refik Halid'in aklında tek bir resim canlanır; Avrupalıların Sultan Mehmed'den intikam alırcasına şevkle ve iftiharla İstanbul'a girişi. Bir Avrupalının dostluk zamanında bile züppe gelen tavrıyla düşmanlık zamanında kendisini nasıl aşağılayacağını düşündükçe acı çeker.

Dışarı çıktığında o gün oraya son gidişi olduğunu bilmeden dönüp İttihat ve Terakki'nin genel merkez binasına bakar ve daha şimdiden yıkılmış bir hükümdar sarayı görür gibi olur.

Bir İhtimal Daha Var: Milli Mücadele

Çalıştığı *Zaman* gazetesine doğru sendeleyerek yürürken etrafındaki her şeyin tamamen değişeceğine kendini ikna eder. Sürgünden döndüğünde çalıştığı ilk gazete *Vakîf*'tir. Daha sonra daha fazla ödediği için *Tasviri Efkar*'a geçer. Bir gün, daha sonra emniyet genel müdürü olacak olan Nureddin Bey'le karşılaşır ve onun aracılığıyla *Zaman* gazetesinde çalışmaya başlar. *Zaman*, İttihat ve Terakki'nin gözden düşen eski eğitim ve posta bakanı olan Şükrü Bey tarafından çıkarılan bir gazetedir. Refik Halid, Şükrü Bey'in nazik tavırlarına rağmen içten içe kendisini gerici bulduğunu hisseder. Şükrü Bey, şeker ticaretine atılmış ancak kısa bir süre sonra vurgunculuk yapmakla suçlanmıştır. Refik Halid, bu işi uzun süredir yapan birçok tüccar olmasına rağmen neden Şükrü Bey'e baskı kurulduğunu anlayamaz.

Gazeteye vardığında Şükrü Bey'i orada bulur. Gazetenin müdürü Cevat Bey olanları duymadığını sorunca Refik Halid az önce genel merkezde olduğu karşılığını verir ama Şükrü Bey'de hiçbir heyecan belirtisi göremediğinden durumun daha da kötüye gideceğini, hakarete uğrayacaklarını ve ateşkesten başka çareleri olmadığını uzun uzun anlatır. Bu sefer Şükrü Bey dayanamaz ve çarenin Anadolu'ya çekilip mücadele etmek olduğunu söyler. Refik Halid, savaşın sorumlusu olarak gördüğü İttihatçıların ne kadar maceraperest olduğunu düşünüp içinden onu alaya alır ve nasıl mücadele edeceklerini sorar. Şükrü Bey hükümetin bunları önceden düşünüp tedbir aldığını, hatta elli sene bile dayanabileceklerini söyler. Refik Halid, Şükrü Bey'in söylediklerinin gerçek olup olmadığını bilemez ancak Kasım 1918'de gerçekleşen bu konuşmadan tam bir sene sonra Kasım 1919'da Şükrü Bey'in bahsettiği mücadele Kuvayı Milliye adıyla Anadolu'da kurulur. Refik Halid ise Sakarya'da kazanılan zafere kadar bu mücadelenin gerçek olabileceğine bir an bile ihtimal vermez.

Sürgüne Dair

3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk anlaşmasını imzalamak için giden Talat Paşa'yı İstanbul'da Cemal Paşa temsil eder. Bu sırada Refik Halid, Cemal Paşa'nın saygı duyduğu bir tanıdığının aracılığıyla 10 günlüğüne izin alıp İstanbul'a gelir. İstanbul'dan sürülmesinin sebebi, eskiden Edirne ve Selanik kahvehânelerinde kuşaklı bir elbise ve pamuklu bir hırkayla dolaşmayı seven Talat Paşa'nın frak giyerek bir davete katılmasını "Hırkaya alışanlar birdenbire frak giyerlerse gülünç olurlar" yazarak eleştirmesidir. Sürgündeyken araya birilerini koyup onunla buluşmak istese de bu gerçekleşmez.

Refik Halid, Talat Paşa'yı hayatı boyunca yalnızca bir defa görür, o da tesadüfen. Meşrutiyet'in ilk senesinde okul arkadaşı İzzet Bey'le Sirkeci'den Galata'ya gitmek için bir sandala bindikleri sırada rıhtımda bir adam belirip "Beni de alın çocuklar!" diye bağırarak cevabı duymadan sandala atlar. Yolda onlara ne okuduklarını sorar, inerken de "Paranızı ben vereyim, size babalarınız az harçlık vermiştir" diyerek kayıkçıya gümüş iki kuruş atıp gider. Bu kişi Talat Paşa'dır. Refik Halid, onun bu tavrından ve üslubundan çok rahatsız olur ve yazdıklarıyla onun gururunu kıran kişinin o gün hiçe saydığı o genç, yani kendisi olduğunu vurgular.

Gözetim altında Bilecik'ten İstanbul'a döndüğünde emniyet müdürlüğüne gidip hukuk fakültesinde okuduğu yıllardan tanıdığı biri olan Tevfik Hâdi Bey'le görüşerek izni bitene kadar serbest dolaşmak istediğini iletir. Tevfik Hâdi Bey onunla azarlar gibi konuşsa da Refik Halid terbiyeli görünmek için hiç cevap vermez. Sonunda Tevfik Hâdi Bey onun adına emniyet genel müdüründen izin alır, bunu öğrenen Refik Halid de koşarak kendini sokağa atar. Uzun uzun yürüyerek özlemle hatırladığı insan kalabalığına bakar.

Refik Halid bu özlem giderme anını aktardıktan sonra sürgünün çok büyük bir ceza olduğunu, kendisini siyasete itenlerin de hakkında sorgusuz sualsiz sürgün kararı alan Talat Paşa ile Cemal Paşa olduğunu belirtir.

İzzet Paşa Hükümeti

Talat Paşa'nın kabinesi o gün, yani Refik Halid'in İttihat ve Terakki'nin genel merkezinde Bulgarların silah bıraktığını öğrendiği gün istifa eder ve yeni kabine yine İttihatçılarla kurulur. İzzet Paşa liderliğinde içişlerinde Fethi Okyar, donanmada ise Rauf Orbay başa geçer. Refik Halid bir hafta sonra Ali Rıza Paşa'yla yolda karşılaşır.

Ali Rıza Paşa, Refik Halid'in amcasının kızıyla evli, namuslu bir adamdır. Hayatı yükselip alçalmalarla doludur. Yükseldiği zamanlarda hep başarılı olmayı gerektiren konumlara yerleştirilir. Ancak Refik Halid'e göre onda eksik olan tek şey başarıdır.

Paşa ona yeni kabineyi beğenip beğenmediğini sorar, Refik Halid de beğenmediğini söyleyince aslında padişahın isteğiyle Tevfik Paşa'nın sadrazam olacağını ama aniden İzzet Paşa'nın sadrazam olduğu haberinin geldiğini söyler. O zaman Refik Halid, yeni kabinenin tek maharetinin hızlı davranmak olduğunu, o yüzden de düşmesi gerektiğini düşünerek içinden isyan eder.

Cemal Paşa'yla

Refik Halid, Robert Kolej'de ders verdiği için okulun arazisinde kendisine verilen bir dairede yaşar. Ali Rıza Paşa'yı gördüğü günün akşamında eve geçtiğinde kendisini Beyoğlu'ndan bir telefon numarasının aradığını öğrenir. Numarayı çevirir, kendini tanıtır, arayan kişi Cemal Paşa'dır. Paşa, sevecen bir üslupla kendisini görmeye gelmediği için ona sitem eder. Refik Halid isterse hemen o an yanına gelebileceğini söylese de Cemal Paşa geç olduğunu ama ertesi gün öğle vakti onu evinde beklediğini bildirir.

Refik Halid, Cemal Paşa'yla sürgünden izinli geldiğinde tanışmıştır. İstanbul'daki ikinci gününde, Şair Nâzım Hikmet Ran'ın babası Hikmet Bey ile içişleri bakanlığına gider, Hikmet Bey Cemal Paşa'nın odasına girip Refik Halid'in geldiğini haber verir sonra da dışarı çıkıp "Hadi yavrum, çabuk ol!" diyerek arkasından itekleyip içeri gönderir.

Refik Halid'in o ana dek hiç canlı görmediği Cemal Paşa, zihnine bir fotoğrafla kazanmıştır; Enver Paşa ile yan yana oturduğu bir otomobilin içinde gözlerini açmış, sakalını dimdik kaldırmış ve o kadar yayılmıştır ki Enver Paşa yanında ufacık kalmıştır. Refik Halid için Cemal Paşa otomobilin içini tek başına işgal eden bu adamdır.

Odasına girdiğinde bir muhalif olarak onun karşısında dikildiğine inanamaz. Zira muhalifler arasında asılan, öldürülen, haksızlığa uğrayan, yaralanan, deliren, dövülen, hapsedilen, sürülen, işinden edilenlerin sayısı bini geçmiştir ve hepsinin en büyük sorumlusu da Cemal Paşa'dır. O yüzden Cemal Paşa ismi bile muhaliflere yılgınlık veren bir isimdir.

Cemal Paşa görüşmeyi kısa tutmak için onu ayakta karşılar ancak Refik Halid şaşkınlığından dolayı sandalyelerden birine oturuverir. Samimi olmayan teşekkürlerini iletir. Cemal Paşa ise kalemiyle onları yani İttihatçıları hırpaladığını söyleyerek onu emniyet müdürlüğündeki Tevfik Hadi Bey gibi azarlar. Sonra da izin süresini uzatır ve ortalıkta pek görünmemesini tavsiye eder. Refik Halid bunun üstüne ayağa kalkıp onu eski usulde yere eğilerek selamlamaya kalkınca Cemal Paşa elini uzatır. Refik Halid bu eli sıkarken ruhunun iyi muameleye olan ihtiyacının giderilmesiyle bir anda iftihar ve gurur benzeri hislerle dolar. Dışarı çıktığında ise Talat Paşa'nın sadrazamlık ettiği İstanbul'da Cemal Paşa'nın elini sıkmış bir adam olarak ayaklarının yere daha sağlam bastığını hisseder.

Bu görüşmeden altı ay sonra Cemal Paşa'yla telefonda sözleştikleri gibi ertesi gün öğle vaktinde onun Boyacıköy'deki yalısına gitmek üzere sandala biner. Sandalcıya ülkenin hâliyle ilgili bir şeyler sorunca sandalcı "Zıyanı yok paşam, sen gam yeme, bu gâvurların haklarından biz çabuk geliriz" diye karşılık verir. Refik Halid adamın bu rahat tavrına içinden sitem eder ancak savaştan en büyük zararı İstanbul'un gördüğünü buna da Osmanlı'yı savaşa sürükleyen İttihatçıların yol açtığını düşünerek adamın onun İttihatçı olduğundan şüphelendiğini farz eder.

Yalıya geldiğinde girişte genç bir adam sertçe kime geldiğini sorar. Paşayla randevusu olduğunu söyleyince genç adam yukarı çıkar ancak girişin sağındaki bir kapıdan biri kimin geldiğini görmek isteyerek başını uzatıp geri çeker. Bu kişi Faliş Rıfki Atay'dır. Refik Halid onun bu tavrından hoşlanmaz. Biraz sonra genç adam aşağı inip Cemal Paşa'nın komşuya gittiğini söyleyerek onu soldaki odaya alır. Refik Halid, hakkında çokça konuşulan Cemal Paşa'nın bu misafir odasının

söylenildiği gibi paha biçilemez eşyalarla dolu olmadığını, aksine çok sade olduğunu hatta orta hâlli bir memur evinden farksız olduğunu görür.

Az sonra kapı açılır ve içeri sivil kıyafetleriyle Cemal Paşa girer. Refik Halid'in o an tek isteği iyi muamelesini gördüğü bu kişiyi üzmemektir. Fakat Cemal Paşa, aleyhindeki eleştirilerin şiddetinden uzun uzadıya şikayet edince Refik Halid durumu sessizlikle idare edemeyeceğini anlayıp bir şeyler söylemek ister ve İkinci derecedeki memurların kabahatleri olduğunu iddia eder. Bunu duyan Cemal Paşa aniden öfkelenir ve Refik Halid'in eleştirdiği herkesi hırsıyla övmeye başlar. Refik Halid dayanamayıp saygılı tavrını bozmadan tartışmaya başlar. Sonunda, tartışma iki tarafın iyi niyetiyle sonlanır ve Cemal Paşa o güne dek yaptığı her şeyi adil bir mahkeme huzurunda savunmak istediğini, yakında bir anı kitabı kaleme alacağını, bu kitap çıktığında hakkında yazılacak olumlu şeyler olduğunu düşünürse mutlaka yazmasını beklediğini aktarır.

Refik Halid, Cemal Paşa'nın yaptıklarını savunabileceğini düşünmesinden ve dürüst olduğuna inanmasından etkilenir. Ona sadece içten iyi dileklerde bulunur. Cemal Paşa bu görüşmeden 36 saat sonra ülkeyi terk eder.

Muhaliflerle Tanışma

Zaman'da yayımlanan üç makalesi, "Ortada Kabahatli Yok," "Sakın Aldanma, İnanma, Kanma!" ve "Efendiler Nereye?" büyük bir ilgiyle karşılanır. Başka dillere çevrilir, hatta iki gün arayla tekrar yayımlandığı bile olur. Birincisinde savaşın sorumluluğunun tüm İttihatçılarda değil yalnız beş on kişide olduğunu, ikincisinde de bir siyasi parti gittiyse yerine gelenin çok da farklı olmayacağı, o yüzden kanmamak gerektiğini savunur. Bu nedenle kimi İttihatçılar onu överken kimi muhalifler de satılmış olmakla suçlar.

Bir gün, Robert Kolej'deki edebiyat dersinden eve henüz dönmüşken yardımcısı bir misafirin geldiğini haber verir. Gelen İsmail Suphi'dir. Refik Halid onu büyük kardeşinin arkadaşı olan yayıncı Ahmet İhsan Tokgöz'ün damadı olduğu için tanır. Ayrıca onun *Kirpinin Dedikleri* adlı kitabını da basan kişidir. Ancak şimdi karşısında politikacı olarak dikilmektedir. Bir siyasi parti kurup ülkenin gidişatına el atmak gerektiğinden, muhaliflerin her gün Kınacıyan Hanı'nda toplandığından bahseder ve onu da bu toplantılara davet eder.

Refik Halid bu toplantılardan birine gittiğinde altmış yetmiş kadar kişinin İttihatçıların bir daha iktidara gelmemesi için siyasi partiler dışında bir blok oluşturmak için uğraştığını görür. Aralarına sürgünde olan muhaliflerden ilk katılan Hoca Zeynel Abidin Efendi olur. Ancak kıyafet ve nezaket bakımından bir kişi dikkatini çeker; eski zaptiye bakanlarından Kâmil Bey'in oğlu Mehmet Ali Bey. Bu bey Kınacıyan Hanı'nda toplantı yaptıkları yerin sahibidir ve çok da alçakgönüllüdür. Tanıştığı bir diğer önemli kişi ateşli nutuklar atmayı seven Nüzhet Sabit'tir.

Tevfik Paşa Kabinesi

İzzet Paşa'nın kabinesinin ömrü kısa sürer ve hemen ardından Tevfik Paşa kabinesi kurulur. Refik Halid, Mustafa Arif Bey'in yeni kabinede içişleri bakanı olduğunu öğrenince şaşırıp kalır. Mustafa Arif Bey, Selanikli olmasına rağmen İttihatçılarla anlaşamamış, sürgüne gönderilmese de savaş boyunca avukatlık yaparak geçimini sağlamıştır. Refik Halid önceki gün Kınacıyan Hanı'ndaki tartışmalardan sıkılmış bir hâlde asık bir suratla dışarı çıkmışken arkadaşları onu alıp Mustafa Arif Bey'in iş yerine götürmüştür. Bu kadar felakete sebep olduktan sonra İttihatçıların hâlâ oldukları yerde kalmaları, mevcut hükümetin Avrupa'yla iyi ilişkiler kuramaması onları rahatsız etmektedir ve savaşa hiç bulaşmamış kimseler idareyi ele alırsa bozulan ilişkilerin düzeleceğine inanırlar. Mütevazî olduğu her hâlden belli olan bu adamın yanında İzzet Paşa ve kabinesi hakkında atıp tutarlar ancak o her sözünü tartarak eder.

Refik Halid, eski bir milletvekili olarak bakanlara insanların onlardan memnun olmadığını iletmesini rica eder ancak Mustafa Arif Bey, kabinenin değişmesi gerektiğini ama kendisinin Bâbîâlî'ye ayak basmamaya yemin etmiş bir adam olduğunu söyleyerek bu teklifi reddeder. Bu konuşma akşam saat dörtte yapılır ve ertesi sabah Mustafa Arif Bey'in içişleri bakanı olduğu duyurulur.

Kabinede Refik Halid'i şaşkırtan diğer isim posta bakanlığına getirilen Rıza Tevfik'tir. Robert Kolej'de ders veren Türk heyeti her gün on beş günde bir birinin evinde toplanıp akşam yemeği yer. Rıza Tevfik de bu heyetin bir parçasıdır. Kabinenin açıklanmasından üç gün sonraya denk gelen akşam yemeğinde uzun bir süre Rıza Tevfik'i beklerler. Rıza Tevfik onların beklediğinin aksine yorgun ve

bakımsız bir hâlde gelir. Yabancılar kendi mülklerinde kalan yetimleri dışarı attığı için onları yerleştirecek yer aramış ve otomobilini onlara bırakmış, o yüzden de yürüyerek gelmiştir.

Rıza Tevfik yemekten sonra şarap içerken sadrazamla bakanlar arasında geçen konuşmaları olduğu gibi onlara anlatır. Refik Halid önce bunu samimi bir arkadaş grubunda buldukları için yaptığını düşünür. Ancak ertesi sabah onunla yolda karşılaştığında Bakanlar Kurulunda geçen bir tartışmayı bir adama anlattığını görür. Adam yanından ayrılip uzaklaşınca Rıza Tevfik'e onun kim olduğunu sorar. O da çok yakından tanımadığını söyler. Bunun üstüne Refik Halid onun devlet için zararlı olmayacağını ama kendi şöhretine katkı sağlayacağını düşündüğü bazı şeyleri herkese anlattığına ikna olur.

Ancak halkla yüz yüze gelmeye tenezzül etmeyen İttihat ve Terakki'nin eski bakanlarından farklı olarak Rıza Tevfik, sabahtan akşama kadar insanların dertleriyle ilgilenir. Refik Halid bir gün sözleştikleri gibi onu makamında ziyarete gidince kapısının önünde bekleyen upuzun bir kuyruk görür. Bu kalabalığı aşip onun odasına gitmenin imkânsız olduğunu idrak edince Rıza Tevfik'in özel kalem müdürünü bulur. Onun odasında da daha elit ziyaretçiler beklemektedir. Bir şekilde Rıza Tevfik'in odasına girmeyi başarır ancak orada da bekleyen bir kalabalık vardır. Rıza Tevfik biraz sonra bir işi çıktığını söyleyip oradan onunla birlikte ayrılır. Bir gün, yine böyle bir kalabalık arasındayken biri gelip ona beş dakika önce yeni kabinenin açıklandığını ve kendisinin orada yer almadığını haber verir, o da "Pek iyi olmuş" diyerek yazdığı kitabın üçüncü cildini hazırlamaya vakit bulduğu için sevinir.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne Katılma

Refik Halid bir gün vapurda Nureddin Bey'le karşılaşır. Nureddin Bey ısrar ederek onu Beyoğlu'ndaki *Cercle d'Orient* adlı mekâna davet eder. İki saat sonra orada buluştuklarında içerisi siyah elbiseli resmi tavırlı adamlarla doludur. Birden Damat Ferit Paşa çıkıp bir konuşma yapar. Refik Halid onu bir ay önce Robert Kolej'de yapılan bir gösteride uzaktan görmüş, tırnakları ve favorileriyle gülünç bulmuştur. Şimdi de Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin gerekliliğinden ve ülkeye yapacağı hizmetlerden bahsederken onun ne kadar kötü bir konuşmacı olduğunu düşünerek üzülür. Ancak ertesi gün bu toplantının haberi *Sabah* gazetesinde coşkulu bir şekilde verilince Refik Halid Hürriyet ve İtilaf Partisi'nde görev almaya karar verir.

Basın Kongresi

Bir gün Adnan Adıvar'la birlikte Matbuat (Basın-Yayın) Cemiyeti Dairesi'nde düzenlenen Gazeteciler Kongresi'ne gider ve oradaki kalabalığı görünce İttihatçıların tekrar yönetimi ele almak istediklerini düşünür. Çoğunluk eski içişleri bakanı olan Celal Bey'i kongre başkanlığına seçmek isteyince Refik Halid başkan olacak kişinin gazeteci olmasının gerektiğini söyleyerek onları eleştirir. Bu çıkışı etkisini gösterir ve kendisi ikinci başkan seçilir.

Üç gün süren kongrede ağır tartışmalar yapılır. Sonunda, yeni idare heyetinin çoğunluğu İttihatçılardan oluşur. Refik Halid, Ali Kemal'in de bu heyete dahil edilmesi üzerine evine giderek onu haberdar eder. Ali Kemal ise onlarla çalışmanın mümkün olmadığını söyler. Bu, Refik Halid'in onu ikinci görüşüdür.

Meşrutiyet öncesinde *Figaro* muhabirinin Elize Sarayı'nı tasvir ettiği makalesini, orada çalışanlarla yaptığı sohbetlere varana dek çevirdikten sonra altına kendi imzasını atıp *İkdam*'da yayımlamasını ifşa eden Hüseyin Cahit Yalçın'la giriştiği tartışmalardan dolayı Ali Kemal, Refik Halid için güven veren bir kişilik değildir. Yaptığı intihali kabul edilemez bulur. Kendisi sürgündeyken Ali Kemal İstanbul'da *Peyam* gazetesini çıkarır. Bir gün Yakup Kadri'den bu gazete için her hafta bir makale yazma teklifi gelince kabul eder ve "Suda Nakışlar" başlığı altında Aydede imzasıyla yazılar yazmaya başlar. İstanbul'da mütarekeden bir ay önce Kınacıyan Hanı'nın önünden bir tarihçiyle birlikte geçerken Ali Kemal'le karşılaşırlar. İkisi de daha önceden tanışmamış olmasına rağmen çok uzun süredir tanışıyorlarmış gibi el sıkışip sohbet ederler.

Gazeteciler Cemiyeti toplantısında Ali Kemal herkese çok nazik davranır. Üç gün sonra aynı yerde Wilson Prensipleri Cemiyeti idare heyeti toplanır. Refik Halid, bu cemiyetin bir azası olmasına rağmen cemiyetin tam olarak ne işe yaradığına dair pek bir fikri yoktur. Fakat burada, normalde konuşma dinlemekten hoşlanmayan Ali Kemal'in ilk defa samimiyetle Halide Edib Adıvar'ın konuşmasını dinlediğini görür.

Hürriyet ve İtilaf Partisi

Parti ilk defa kırık dökük ve yarı boş bir evde toplanır. Refik Halid bu soğuk, ıslak ve rahatsız yerde kendini hiç iyi hissetmez ama içerisi her şeye rağmen tıka basa doludur. Yetmiş beş yaşındaki Başkan Mareşal Nuri Paşa otomobiliyle geldiğinde herkes memnun olur. Refik Halid ise bu adamın hayatı boyunca ilk defa böyle sefil bir ortama girdiğini düşünerek hayıflanır. Yine de Nuri Paşa hiçbir zaman memnuniyetsizlik göstermez ve yaşından beklenmeyecek bir şekilde çalışır. Ancak Damat Ferit Paşa İttihatçı düşmanlığıyla bilinen bu tecrübeli adamı sadrazamlığı ona kaptırmamak için partiden uzaklaştırır.

Partinin üstlendiği ilk iş bir program hazırlamak olur fakat programı parti heyeti değil, Nüzhet Sabit tek başına kendi istediği şekilde hazırlar. Kimse de itiraz edemez. Örneğin, partinin çoğunluğu İaşe Müdürlüğünün kaldırılmasını isterken Nüzhet Sabit aksine bakanlığa dönüştürülmesini ister. Bakan adayı da kendisidir.

Her şeye rağmen Ferit Paşa sayesinde Sultan Vahdettin'le bir görüşme ayarlanır. Görüşmeye Nuri Paşa, partinin ikinci başkanı olan Sabri Efendi ve genel sekreteri Ali Kemal gönderilir. Ertesi gün tüm gazeteler bu görüşmeden bahsedince artık Tevfik Paşa hükümetini düşürmek için fırsat kollamaya başlarlar.

Tevfik Paşa Hükümetinin Düşmesi

Refik Halid, Çorum'da sürgüneyken İstanbul'dan gelen ailesini alıp geri dönmek için Ankara'ya Vali Reşit Bey'den izin istemeye gittiğinde Reşit Bey ona saygıda kusur etmeden davranır, hatta İstanbul'dan izin istemeden Ankara'da kalmasını sağlar. Ancak şehirde çıkan bir yangınla Refik Halid'in evi yanar, o da Bilecik'e gitmek istediğini bildiren bir dilekçe yazar. Talat Paşa bunu onaylar. Ankara'dan Bilecik'e giderken birçok kişi onu uğurlamaya gelir. Refik Halid bir sürgün olarak gördüğü bu ilginin sebebini Reşit Bey'in onu kollamasına bağlar ve ona minnettar hisseder.

Reşit Bey, mütareke olduktan sonra Ermeni tehciriyle ilgili davada yargılanıp cezaevine yerleştirilir ancak cezaevinden kaçar. Refik Halid onun kaçmasına içten içe çok sevinir ama Hürriyet ve İtilaf Partisi bu olayın Tevfik Paşa hükümetinin beceriksizliğini gösterdiğini iddia ettiğinde siyasi gerekçelerle bunu desteklemek zorunda kalır. Onlar parti toplantısı yaparken insanlar bu olayı protesto etmek için sokakları doldurur. Birçok kişi tıpkı İttihatçıların zamanında yaptığı gibi hükümet binasını basmayı hayal ederken kimileri de Hürriyet ve İtilaf'ın İttihat ve Terakki gibi bir komite şeklini almasından çekinir.

Bir ara toplantı odasına Arnavut şivesiyle konuşan Tahsin adlı genç bir adam girer –bu kişi daha sonra emniyet genel müdürü yapılır. İkinci başkan Sabri Efendi ne olduğunu sorunca genç adam adamları gereken yerlere yerleştirdiğini ve sadece emir beklediklerini söyler. Bunun üstüne partililer niyetlerinin katliam olmadığını belirtip adamları geri çekmesini ister. Bu sırada kargaşa çıkmasını önlemek için emniyetten gönderilen bir polis Hürriyet ve İtilaf taraftarı olduğu için hiçbir şey yapmadan geri döner. Parti, kalabalığı zor zaptettiklerini ve hükümetin aciz bir durumda bulunduğunu sadrazama aktarmak için beş kişilik bir grup oluşturur. Grupta Refik Halid de vardır. Grup hükümet binasına gider, Tevfik Paşa bir toplantıda olmasına rağmen yanlarına gelip onları dinler. Hükümet bir süre sonra düşer ancak hemen yine Tevfik Paşa'nın sadrazam olduğu bir hükümet kurulur.

Damat Ferit Paşa Kabinesi İktidarda

Tevfik Paşa sonunda istifasını verir ve sadrazamlık Damat Ferit Paşa'ya teklif edilir. Refik Halid bu haberi vermek için Ali Kemal'in çalıştığı *Sabah* gazetesinin matbaasına uğrar. Haberi duyan gazetenin idare müdürü, Ali Kemal artık bakan olduğu için başyazarın kim olacağını sorar. Başka kimsenin uygun olmayacağını düşünerek bu görevi Refik Halid üstlenir ve gazeteyi yarı resmi bir hâle sokmaya karar verir. Mehmet Ali Bey'in kurduğu yarı resmi telgraf ajansı olan Türkiye Havas Reuters'u da kendi sorumluluğuna alır.

Ancak tek başına kaldığında işgal güçleriyle anlaşma, Anadolu'da asayiş sağlama, barışı hızlandırma ve savaş sorumlularını cezalandırma işini kimin yapacağını düşünür. Kabinede bulunan isimleri düşününce hiçkimsenin bu ağır işlerin üstesinden gelebileceğine inanmaz.

İktidarda İlk Gün

4 Mart 1919 sabahı uyandığında 30. yaş gününün üstünden kırk saat geçmiştir. Bağlı bulunduğu siyasi partinin artık iktidarda oluşu onu heyecanlandırmaz. Sakin ve neşesiz bir hâlde Posta ve Telgraf Bakanı Mehmet Ali Bey'le buluşmak üzere dışarı çıkar. Onu görünce sırtlandığı yükü taşıyıp

taşıyamacağını sorgular. Fakat partinin genel merkezine varınca herkesi neşeli bulur. Herkes artık sıranın kendilerine geldiğine ve iktidarı tıpkı İttihat ve Terakkiciler gibi senelerce ellerinde tutacağına inanıyordur.

Merkeze sadece harbiye, nafia ve maliye bakanları gelmemiştir. Harbiye Bakanı Şakir Paşa Zeynel Abidin Efendi'nin, Nafia Bakanı Avni Paşa da Sıtkı Bey'in ısrarıyla bakan olmuştur. Refik Halid bu duruma kızar. Sonunda gelenlerle birlikte Bâbîâlî'ye doğru yola çıkarlar ve bir süre önce Tevfik Paşa'nın onların şikayetlerini dinlediği yere varırlar.

Refik Halid, hükümetin gazetesinin başyazarı ve haber ajansının müdürü olarak tanımadığı bakanlardan biriyle röportaj yapmak ister. Karşısına Nafia Bakanı Avni Paşa çıkar. Röportaj sırasında bakan asker olduğunu, hiçbir siyasi partiye bağlı olmadığını ve siyasete bulaşmayacağını söyleyince Refik Halid ne diyeceğini bilemez. Sinirlenir. Yeni hükümetin resmen açıklanmasını beklemeden doğruca gazeteye gelir. Kendi kendine kabineyi halka savunmakla sorumlu olduğunu, kimsede şüphe yaratmaması gerektiğini tekrarlayıp yeni kabineyi öven bir yazı yazar. Yazısı yarı resmi bir gazeteye uygun şekilde yazılmıştır. Bu tarafsız görünen hâli sever, hatta kendi konumunu bakanlardan da önemli görür.

Ancak yabancı kolluk güçlerinin ülkedeki varlığı kendini nüfuzlu biri gibi hissetmesine engel olur. Bunu İttihatçıların bir intikamı gibi yorumlar. İttihatçılar işgale yol açan kararlarıyla onlara adeta "İktidara geçeceksiniz ama iktidar elinizde olmayacak!" demiş gibidir.

Bir Ziyafet

Le Matin gazetesinin Rum ve Ermeni dostu bir muhabiri İstanbul'a geldiğinde kalemini Türkler lehine kullanmasını sağlamak için bir ziyafet verilir. Eğitim Bakanı Ali Kemal, Posta ve Telgraf Bakanı Mehmet Ali Bey, Âyan Meclisinden Fuat Paşa ile Rıza Tevfik Bey ve Eğitim Müsteşarı Reşat Halis Bey bu işten sorumlu tutulur. Resmi elbiseleriyle bekledikleri gazeteci ve eşi yemeğe gayriresmi kıyafetlerle gelir ve onları öyle resmi kıyafetler içinde görünce özür dilerler. O gece sık sık böyle davetler veren devlet adamları gibi davransalar ve gazeteci daha sonra olumlu bir yazı kaleme alsada bunun kendilerini kandırmaktan ibaret olduğunu anlamaları gecikmez.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Sürgün Şekli

Refik Halid bir gün *Sabah* gazetesindeki ofisinde çalışırken Vakit gazetesinin başyazarının kendisini görmek istediğini öğrenir ve aşağı iner. Ahmet Emin Yalman hükümete yönelttiği eleştirileri nedeniyle *İleri* gazetesinden Celal Nuri İleri ile birlikte sürülmüştür. Refik Halid, İttihatçıların sürülen kişilere böyle serbest şekilde veda etme özgürlüğü tanımadığı için Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin sürgünün İttihat ve Terakki'ninkine tercih ettiğini ifade eder. Üstelik, Ahmet Emin Yalman sürgünde bulunduğu sırada gazetesinde yazmaya devam eder. Ancak Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin bu tavrının sebebi ılımlı olması değil, hiçbir şeye hâkim olmayı becerememesidir, acziyettir.

İşgal Güçleriyle Anlaşmazlık

İçişleri Bakanı Cemal Bey dışında hiçbir bakan idaresi altında bulunan bakanlıktaki İttihatçıları temizlemeye girişmez. Ve yine içişleri bakanlığı iki önemi tayin kararı alır. Emniyet müdürlüğüne Nureddin Bey'i, işe müdürlüğüne de Nüzhet Sabit'i tayin eder. Kısa bir süre sonra bir gün Refik Halid gazetede ofisinde makale yazarken Nureddin Bey gelir ve kovulduğunu haber verir. İngiliz askeri denetim idaresi kendilerine danışılmadan alınan bu tayin kararını tanımayarak eski müdür Halil Bey'in görevine iadesini talep etmiş, Nureddin Bey de böylece kovulmuştur. Birlikte müdüriyete giderler, Nureddin Bey eşyalarını toplarken Refik Halid onu seyrederek sonra da bakanlardan hesap sormak için Bâbîâlî'ye gider. Bakanlar onu görür görmez topluca istifa ettiklerini bildirir ve olayın iç yüzünü anlatır.

İçişleri Bakanı Cemal Bey, kendisine aldığı kararlarda İngilizlerin onayını alması gerektiği söylenmiş olmasına rağmen o buna gereken önemi vermemiş, bir elçilik memuruyla sohbet ederken laf arasında yapacağı yeni tayinde sorun olup olmadığını sormuş, memur da orduya değil elçiliğe mensup olduğundan elçilik adına bir sakıncası olmadığını belirtmiştir. Cemal Bey tayin kararı alınca da İngilizler Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya eski müdür Halil Bey'in görevine iadesi edilmesi emrini vermiş, Ferit Paşa bakanların eski müdüre güvenmediğini söylese de bir türlü laf dinletememiş, sonunda bakanlar bu durumu onur kırıcı buldukları için istifa etmişlerdir.

Ancak Refik Halid ertesi gün kabinenin Sultan Vahdettin'in İngilizlerle iyi geçinme konusundaki ricası üstüne yerinde kaldığını, Halil Bey'in görevine iade edildiğini, Nureddin Bey'in de Üsküdar mülki amirliğine tayin edildiğini öğrenir. İngilizler, Halil Bey'e hükümete saygı göstermesi gerektiğini bildirecekler, bu konuda bir kusuru olursa da azline izin vereceklerdir. Nitekim, daha sonra olan da budur.

Sadrazama Dair

Refik Halid bir gün gazetede makalesini yazmaya hazırlanırken sadrazamın telefon ettiğini, kendisiyle görüşmek istediğini öğrenir ve hemen Dışişleri Bakanlığına gider. Ziyaretçilere ayrılan oda hıncahınç doludur. Biraz bekler ancak sonunda dayanamayıp başyaveri bulup sadrazama daha makalesini bile yazmadığı haberini gönderir. Sadrazam biraz daha beklemesini isteyince bekler. Saatler geçip akşam beş olduğunda sadrazamın kendisiyle görüşmeyecek kadar meşgul olduğu ama onu makalelerindeki eleştirileri sert bulduğu için görüşmeye çağırdığı söylenir. Refik Halid sinirlenip kendisinin amirinin onayını arayan bir memur olmadığını ifade edip oradan ayrılır. Aklında tek bir şey vardır; Damat Ferit Paşa sadrazam olmak için Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni kullanıp bir kenara atmıştır.

Fakat sadrazam iki gün sonra onu tekrar davet eder ve bu sefer beş dakika bile bekletmeden odasına kabul eder. Refik Halid içeri girdiğinde sadrazam özür dileyerek masanın üzerinde duran fesini başına götürür gibi yapar, Refik Halid "Estağfurullah" deyince de izin veriyorsa takmayacağını belirterek fesi olduğu yerde bırakır. Refik Halid bu saygı gösterisinden çok etkilenir. Sadrazam, İzzet Paşa'nın Bakanlar Kurulu aleyhine bazı işlere giriştiğini, bu nedenle bir muhtıra kaleme aldığını, eğer izin verirse gazetede yayımlamak istediğini söyler. Refik Halid bu muhtıraya şöyle bir bakınca uzun cümlelerle bezeli bir yazı olduğunu anlar ve onu yayımlamak yerine aynı anlama gelebilecek bir makale yazmayı teklif eder. Böylece diğer gazetelerden de tepki alıp konuyu enine boyuna tartışma imkânı bulabileceklerini belirtir. Sadrazam bunu kabul eder. Yazı yayımlanınca *Akşam* gazetesi İzzet Paşa'yı savunmaya geçer ancak konu daha fazla uzamadan kapatılır çünkü diğer gazeteler suskun kalmayı İzzet Paşa'nın lehine bulur.

Ferit Paşa olanlardan memnun bir şekilde Refik Halid'i görmek ister. Refik Halid bu sefer içeri girdiğinde Ferit Paşa piliç, börek ve şarap yerine suya karıştırılmış konyaktan ibaret öğle yemeğini yemektedir. Kendilerinden önce Dışişleri Bakanlığı binasına hiçbir yabancı'nın adım atmadığını ama şimdi birçok kişinin ziyarete geldiğini, yakında barış için Avrupa'ya gideceğini fakat önce Âyan Meclisindeki İzzet Paşa taraftarlarıyla ilgili bir şeyler yapılması gerektiğini ifade eder. Bu konuşmanın ardından Âyan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey'i bir bahaneyle görevden atar ve kendi tayin ettiği kimselerden oluşan bir zümre yaratır.

Sadrazam bir gün yine Refik Halid'i çağırıp Sultan Abdülmecid'in torunu olan Sabahattin Bey'in Dışişleri Bakanlığına tayiniyle ilgili ortaya çıkan söylentilere karşı tekzip için bir yazı iletir. Ancak Refik Halid, Sabahattin Bey'i tanımadığı ve fikirdaşı da olmadığı için bu tekzip yazısını yayımlamama kararı alır. Soranlara da gazete yarı resmi bir kurum olduğu için resmi bir yazıyı yayımlamayı uygun bulmadığı açıklamasını yapar.

Bir İstifa

Zeynel Abidin Efendi tanıdıklarını önemli konulara yerleştirmeye başlar ve Sağlık Genel Müdürlüğüne Doktor Abdullah Cevdet'in atanmasını ister. Refik Halid, Abdullah Cevdet partili olmadığı ve hâlihazırda sağlık genel müdürü olan Adnan Adıvar'ın yerini tutamayacağı için buna karşı çıkar. Zeynel Abidin Efendi ise müzakerede bulunmadan bu isteğini üç gün önce Adnan Adıvar'ın azledileceğine dair dedikoduları tekzip etmiş bulunan İçişleri Bakanı Cemal Bey'e onaylatır. Hatta Abdullah Cevdet, sadrazam onayı gelmeden işe başlar.

Bir Bakanlar Kurulu toplantısı sırasında sadrazam, birinin padişahın onayı olmadan böyle önemli bir konuma gelip işe başlamasının anarşi ve sınır tanımazlık olduğunu ifade edince İçişleri Bakanı Cemal Bey alelacele istifasını yazıp toplantıyı terk eder. Ertesi gün de Sadrazam Damat Ferit Paşa kimseye sormadan Mehmet Ali Bey'i içişleri bakanı olarak atar.

Sadrazamın artık tek başına hareket ettiğini gören Refik Halid, *Sabah* gazetesindeki görevinden ayrılma kararı alır ancak yine de partisini halka karşı savunma arzusunu yitirmez. Buna kendisi inanmasa da bakanın istifasının o kadar da önemli bir olay olmadığını yazar.

Sonunda Abdullah Cevdet'in istifaya yol açan ataması sadrazam tarafından da onaylanır ancak böylelikle Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden bağımsız hareket ettiği tescillenmiş olur.

Posta ve Telgraf Müdürlüğü

Refik Halid bir gün Adnan Adıvar'la vapurda karşılaşır. Adnan Bey, Posta ve Telgraf Bakanlığının müdürlüğe dönüştürüleceğini söyleyip neden kendisinin bu göreve talip olmadığını sorar. Zira müdüriyet olduğu için hükümet değişse de yerinde kalabileceği bir mevkidir. Refik Halid ikna olur ve sadrazamla görüşeceğini söyler. Doğruca İçişleri Bakanlığına gider. Mehmet Ali Bey, sadrazamın bu makama bir Ermeni getirmek istediğini ama kendisinin bu durumdan rahatsız olduğunu bildirir. Refik Halid o makamı kendisinin istediğini sadrazama iletmesini ister. Gece olduğunda da sadrazamın bu teklife çok sevindiği haberini alır. Birkaç gün içinde tayini gerçekleşir ve *Sabah* gazetesinden ayrılarak yeni görevinin başına geçer.

Eski Posta ve Telgraf Bakanı Mehmet Ali Bey ardında dolu bir çanta bırakmıştır. Kontrol edince hepsinin jurnal olduğunu anlar. Jurnaller gelmeye devam edince yırtıp atmaya başlar. Bir ara Bursa valisi olan Gümülcineli İsmail Bey, Bursa postanesinin başmüdürünün azlını yerine de başka bir memurun tayinini talep eder. Ancak Refik Halid bahsi geçen memurları inceleyip buna gerek görmez ve bu talebi reddeder. İsmail Bey de kendisini denemek için bu talepte bulunduğunu söyleyerek konuyu kapatır.

Talât Paşa'nın Fotoğrafı

Refik Halid bir gün bakanlığın kalemelerini dolaşırken müzeye gelir ve duvarda Posta ve Telgraf İdaresinin başında bulunmuş bakanlarla müdürlerin fotoğrafları arasında Talât Paşa'nın fotoğrafını görür. Memurdan henüz hayatta olanların fotoğraflarını kaldırıp kapalı bir yerde saklamasını ister. Fotoğraf istediği gibi kaldırılır.

İzmir'in İşgali

Bir gün telgraf müdürü bembeyaz bir yüzle odasına girer ve İzmir Başmüdür Vekili Naşit Bey'den gelen acil bir telgrafı ona uzatır. Refik Halid telgrafı okur okumaz hemen yerinden fırlar. Zira telgrafta maliye müfettişi olan Muvaffak Bey'in Yunan ordusunun birkaç saate kadar İzmir'i işgal edeceğini haber verdiği yazmaktadır. İşte bu telgraf Anadolu'ya, İstanbul'a ve hükümete bu haberi bildiren ilk tefraftır.

Refik Halid onu hemen içişleri bakanına götürür ancak ne bakan ne de sadrazam bu habere inanır. Hatta ismi geçen Muvaffak Bey'in eski Âyan Meclisi Başkanı Rifat Bey'in oğlu olduğu için İttihatçı olduğuna ve karışıklık çıkarmak için uğraştığına hükmedip tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini emrederler.

O dönemde Refik Halid de dahil olmak üzere yönetimdeki hemen herkes her olayın arkasında İttihatçıların bir parmağı olduğunu düşünerek kinle hareket eder. Fakat işin ciddiyeti kısa sürede anlaşılır ve Bakanlar Kurulu acilen toplanır. İçişleri bakanı İzmir valisiyle görüşmenin bir yolunu arar ancak bu mümkün olmaz zira işgal edilen İzmir'in, çevresiyle bütün bağı kopmuştur. İzmir'e yakın olan Salihli'den bir jandarmanın kılık değiştirerek İzmir'e gidip valiye talimat iletmesine karar verilir. Ancak bu mümkün olmaz. Sonunda İzmir'deki telgraf memurları canlarını tehlikeye atıp işgalcilerin yasağını delerek Refik Halid'le iletişime geçer ve valiyle memurların büyük hakarete uğradıklarını, bazı kişilerin öldürüldüğünü haber verir.

İzmir'le haberleşme aralıklı olarak devam eder ve İzmir'in tıpkı İstanbul gibi İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi ihtimalinden bahsedilince Refik Halid buna sevinir ve hemen yaptığı görüşmeleri aktarmak için Dışişleri Bakanlığına gider. Kapıdan girer girmez kabinenin istifa ettiğini öğrenir. Ancak yeni kabine, Sadrazam Damat Ferit Paşa liderliğinde hemen kurulur. Bu sefer Ali Kemal içişleri bakanı olur.

Refik Halid bir gece yarısı uyandırılarak sadrazamın konağına çağrılır. Sadrazam, İzmir valisiyle iletişime geçirilmesini ister. Hemen gereken yapılır. Sadrazam İzmir'deki tüm askerlerin aileleriyle birlikte vapura binmek üzere hazırlanmalarının istendiğini söyleyerek askerlerin nereye götürüleceğinin öğrenilmesini ister. Vali, her şeyden önce askerlerin oradan çıkarılması gerektiğini, İtilaf Devletlerini temsilen Amiral Calthorpe'nin verdiği notanın Yunan askerleri çıkarılırken herhangi bir kargaşaya yol

açmamak için askerlerin kışlarında kalmalarından ibaret olduğunu söyler ve gerekirse askerleri istenilen noktalara silahlarıyla nakletmenin uygun olup olmadığını sorar.

Refik Halid, valinin gerektiği gibi tedbirli davrandığını düşünürken sadrazam onu eleştirir. Daha sonra askerler Mudanya'ya çıkarılır. Bundan sonra Refik Halid her gece bu tür konuşmaları sağlamak üzere uyandırılır. Yunan askerleri İzmir civarında işgale devam ettikçe çıkan facia haberlerini herkesten önce o alır ve telgraf merkezlerindeki memurlara artık asker sayıldıklarını, görevlerini son ana kadar sürdürüp onu olan bitenden haberdar etmeleri gerektiğini bildiren bir genelge gönderir.

Milli Mücadele Başlıyor

İzmir'in işgalinden şüphelenen kimselerce işgalden hemen önceki gün kurulan Reddi İlhak Cemiyeti'nin halkı protestoya davet etmek amaçlı çektiği telgraflar hükümetin dikkatini çeker. İçişleri Bakanlığı önce bu telgrafların çekilmesini engeller sonra da silahsız olarak yapılan hiçbir eylemin yasaklanmasında mahzur görmeyerek bu karardan vazgeçer.

Bursa Valisi Gümülcineli İsmail, muhalifler arasında silahlanmayı teklif eden ilk kişi olarak Yunan saldırısına karşı silahlanmayı şiddetle savunur, hükümetten destek göremeyince de bu fikrini değiştirir. Ancak idaresindeki toprağa düşman ayak basar basmaz hemen silaha sarılır. Benzer şekilde, Yunan askerleri Ayvalık'a saldırınca Kumandan Ali Çetinkaya da şiddetli bir çatışmaya girerek o yöredeki milli mücadeleyi başlatır. Refik Halid bu haberi aldığı anda hemen İçişleri Bakanı Ali Kemal'i arayıp Kumandan Ali'nin gönderdiği telgrafı aynen okur. Bakanın kızmasını beklerken bakan "Aşk olsun yiğitlere!" diyerek haberi takdirle karşılar.

Hükümet, saldırılara açıktan karşı gelmez fakat silahlı mücadeleye kısmen göz yumar. Bu tavrını bir süre sürdürür ancak Reddi İlhak Cemiyeti'nin halkı silahlanarak İzmir'e gelmeyi teşvik eden telgraf trafiği hükümeti korkutur. Sonunda, İçişleri Bakanı Ali Kemal Reddi İlhak Cemiyeti'nin telgraflarının çekilmemesini emreden bir genelgeyi yürürlüğe koyar. Fakat Anadolu'daki mücadele bu emirden sonra daha da şiddetlenir.

Ateşli Bir Genç: Mustafa Kemal

Refik Halid, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'dan habersizdir. Tek bildiği ateşli bir gencin İstanbul'da bulunmasını diye Anadolu'ya gönderildiğidir. Bu genelgeden önce bir gün Ali Kemal, Refik Halid'e Mustafa Kemal Paşa'nın Canik mülki amirliğine Hamit Bey'in tayini konusunda destek istediğini belirtip fikrini sorunca Refik Halid çok uygun olduğunu söyler. Mustafa Kemal'le ilgili bütün anısı bu kadardır.

Bir gün öğle yemeğinden sonra evde uyuklarken acil bir şifreli telgraf geldiğini öğrenir, nöbetçi özel kalem müdürüne okutturur sonra da kan beynine sıçrar. Söz konusu olan Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan vilayetlere yazdığı telgraftır. Mustafa Kemal Paşa, milletin sesinin bastırılması anlamına gelen bu emre hiçbir namuslu telgraf memurunun uymayacağını, uyanları da divanı harbe naklettireceğini bildiriyordur. Aynı telgrafı alan tüm başmüdüriyetler nasıl bir yol izlemeleri gerektiğine dair bilgi talep eder. Refik Halid, Mustafa Kemal'in emri geri aldirmek için neden önce hükümetle irtibata geçmediğini düşünür. Zira arada kalan telgraf memurları onu dinlerlerse divanı harbe verilecek Mustafa Kemal'i dinlerlerse de azledileceklerdir.

Refik Halid, bunun siyasi bir mesele olduğunu, kendi yetkilerini aştığını düşünerek hemen İçişleri Bakanlığına haber vermek ister. Ancak Ali Kemal Yeniköy'de istirahattedir, hatta evinde telefon bile yoktur. Refik Halid telgraf çeker. Gelen cevapta bu tür tehditlere önem verilmemesi ve emre harfiyen uyulması gerektiği yazıyordu. Refik Halid tüm merkezlere genelge gönderir ve her şeyin böylelikle hâllolacağını zanneder. Ertesi gün, Mustafa Kemal'in emri geri aldirmek için hükümete ve Posta Müdürlüğüne çok etkili bir telgraf yazdığını ama cuma gününe denk geldiği için bir gecikme yaşandığını fark eder.

Ali Kemal'e Dair

Ali Kemal içişleri bakanı olunca Refik Halid'in gözüne çarpan ilk şey onun oturduğu koltuktan duyduğu memnuniyeti şikayetlerle örtmeye çalışması olur. Sürekli eğitim bakanı olduğu sırada ıslahatlara giriştiğinden ama içişleri bakanlığını da herkese bırakmamak gerektiğinden dem vurur. Refik Halid ise tipik bir memur gibi söylenen her şeyi "Hay hay efendim, pek güzel olur efendim!" diyerek onaylamaya

başlar. Zaten Ali Kemal, ne sorulara ne de istişarelere tahammül edebilen biridir. Her zaman herkese kızar.

Bir gün Refik Halid onun odasına girdiğinde onu Şair Yahya Kemal'le hararetle konuşurken bulur. Bir gece önce mahalle bekçileri merkez kumandanının emriyle tüm Müslüman evlerini muhtemel bir Hıristiyan katliamına karşı uyarılmış, bunu duyan Ali Kemal de merkez kumandanını makamına çağırtmıştır. Merkez kumandanı hakkında öfkeyle atıp tutarken içeri sessizce merkez kumandanı girer, Ali Kemal'in sırtı kapıya dönük olduğu için onu görmeden bağırap çağırmaya hatta küfretmeye devam eder. Bir an arkasını dönünce merkez kumandanıyla göz göze gelir. O an Refik Halid bir kazayı görmekten kaçınır gibi gözlerini kapatır. Ancak Ali Kemal aniden değişerek kumandana kibarca önceki gece neler olduğunu sorar.

Ali Kemal'in bir diğer özelliği İçişleri Bakanlığına hemen hiç harcama yaptırmamasıdır. İngiliz karargâhı Batum'la görüşmek için İzmir, Kastamonu, Samsun ve Trabzon telini kullanır ancak her hat bozuk olduğu için daima tamir talep eder. Sonunda Refik Halid, onlara tamir için gereken malzemenin beş katını aldırır ve naklini de yine onlara yaptırır. Sadece aracı olan kişiye yüz lira ödeme yapmak için ödenek alır.

Refik Halid bir akşam eve geldiğinde kendisini bekleyen bazı kadınlarla karşılaşır. Kadınlar İngilizler tarafından Malta'ya sürülen siyasi mahkûmların eşleridir. Refik Halid bunun hükümetin rızasıyla olup olmadığını merak eder. Ertesi gün İçişleri Bakanı Ali Kemal'e sorar. Ali Kemal umursamaz bir tavırla İngilizlerin bunu hükümete sormadan yaptığını, bu sayede de kendisinin bir beladan kurtulduğunu söyler.

Refik Halid bir gün Ali Kemal'i her zamankinden neşeli görür. Sebebi Nureddin Bey'i polis müdüriyetine iade edip zamanında İngilizlerle çatışmalarına sebep olan konuyu nihayet hâletmesidir. Bunun ardından, eski Kütahya Milletvekili Ferit Tek'i Şeyhülislam Sabri Efendi'nin aracılığıyla bayındırlık bakanı olarak atar.

Ali Kemal, Sadrazam Damat Ferit Paşa'yla birlikte Paris'teki barış müzakerelerine gitmek istese de Ferit Paşa buna rıza göstermez. İstanbul'u onsuz bırakmanın doğru olmayacağını belirtir.

Mustafa Kemal'in Azli

Ali Kemal bir gün Refik Halid'i yanına çağırır ve Mustafa Kemal'in azledildiğini ve bundan sonra resmi telgraflarının kabul edilmemesi gerektiğini tüm merkezlere bildirmesini ister. Buna yol açan şey Sivas Başmüdürlüğü Lütüfî imzasıyla gelen bir telgraftır. Bu telgrafta Mustafa Kemal'in vilayetlere gönderdiği bir genelgede insanları mitingler yapmaya ve telgrafhaneleri işgal etmeye çağırdığı yazıyordu. Refik Halid, Mustafa Kemal azledildiği için artık sorun yaratmayacağını düşünür ancak Savunma Bakanı Şevket Turgut Paşa bu kararı imzalayıp Bâbîâli'ye göndermez. Ali Kemal her gün Bakanlar Kurulu salonuna gider her seferinde de öfkeyle geri döner. Damat Ferit Paşa Paris'e giderken hiçbir istifaya izin verilmemesini tavsiye ettiği için Bakan Şevket Turgut Paşa'ya karşı herhangi bir adım da atılamaz.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Erzurum posta ve telgraf müdürünü İstanbul'dan gelen emirlere uyduğu gerekçesiyle tutuklayıp hapse atırır. Bundan sonra bir gün Refik Halid sadrazamlığa çağrılır. Gittiğinde sadrazam İstanbul dışında olduğunda ona vekâlet eden Sadret Kaymakamı Sabri Efendi ile İçişleri Bakanı Ali Kemal'i baş başa bulur. Savunma Bakanı Şevket Turgut Paşa sonunda istifa etmiştir ancak bakanlar içişleri bakanının da istifasını talep etmektedir. Uzun tartışmaların ardından İçişleri Bakanı Ali Kemal istifaya karar verir.

Savunma Bakanlığına Ali Ferit Paşa getirilir Adliye Bakanı Vasfi Efendi de vekâleten İçişleri Bakanı olur. Refik Halid, Mustafa Kemal'in azliyle ilgili emri eski içişleri bakanından sözle almış ama merkezlere yazıyla iletmiştir. Bu durumun bir karışıklığa yol açmaması için bakan vekilinden yazılı bir emir ister. Emri aldıktan sonra rahatlayıp işlerinin başına geri döner ancak aynı gün öğleden sonra bir iş için İçişleri Bakanlığına gittiğinde karşısında yeni Bakan Vekili Ethem Bey'i bulur. Hiç anlamadığı bu adamla muhatap olmak istemeyerek çıkıp gider.

Ancak telgraf memurları iki taraf arasında kaldığı için bir şeyler yapmak ister ve İçişleri Bakanlığına Mustafa Kemal'in azledilmemişçesine resmi yazışmalara devam ettiğini bildiren bir yazı yazarak buna karşı izlenecek yol için izin ister. Fakat yeni Bakan Vekili Ethem Bey siyasi hiçbir şeye karışmaya niyetli değildir. Bu sefer, şeyhülislam ve sadrazam vekiline bir tezkere yazarak hükümetin emirlerine karşı gelen Mustafa Kemal'e karşı gereken neyse hemen yapılmasını talep eder. Aynı gün Savunma

Bakanı Ali Ferit Paşa Mustafa Kemal Paşa ile telgraf aracılığıyla haberleşmeye başlar. İki gün bir gece süren bu haberleşmeden bir anlaşma çıkmaz. Sonunda Mustafa Kemal Paşa istifa eder.

Mustafa Kemal'e Karşı

Eski İçişleri Bakanı Ali Kemal'in Reddi İlhak Cemiyeti'nin telgraflarının çekilmemesine dair emri hükümet tarafından onaylanmamış tüm cemiyetleri kapsayacak şekilde genişletilip posta ve telgraf merkezlerine yeniden bildirilir. Buna göre, hükümetin onaylamadığı hiçbir cemiyetin hiçbir telgrafi ücret karşılığında bile çekilmeyecektir. Ancak hükümet onaylamadığı cemiyetlerin bir listesini telgraf memurlarına teslim etmediği için bu emrin uygulanması neredeyse imkânsızdır.

Bakanlar Kurulunun ikinci işi Samsun'da bulunan Üçüncü Kolordu Kumandanı Albay Refet Bey'le iletişime geçmek olur. Zira İngilizler Samsun'a asker çıkarmaya başlamışlardır ve söylendiğine göre Refet Bey de Mustafa Kemal'in emriyle savunmaya geçmek üzeredir. Bâbîâlî'den Refet Bey'e İngilizlerin Mustafa Kemal'in eylemlerinden büyük rahatsızlık duyduğunu ve tek yolun uzlaşmak olduğunu belirten bir telgraf çekilir. Refet Bey, işgal ihtimaline karşı savunma konusunda Mustafa Kemal'den hiçbir emir almadığını, mıntıkasının asayişinden kendisi sorumlu olduğu için gerektiğinde savunma yapacağını, yeni askerlerin zaten var olan askerlerle değiştirilmek üzere geldiğini, eski bölüğün de gemilere bindirilerek geri alınacağını öğrendiğini ve meselenin hâlloldüğünü belirtir. Ayrıca, gizli bir askeri örgütlenmenin var olmadığını, kendisinin Mustafa Kemal'in bulunduğu Erzurum'la herhangi bir bağının olmadığını bildirir. Hükümet ise verdiği cevapta Samsun'da İngilizlere karşı savunmaya geçmenin çok zararlı olduğunu tekrar vurgular ve Refet Bey'den ülkenin geleceği için Mustafa Kemal'e İstanbul'a geri dönmesini tavsiye etmesini rica eder.

Anadolu'daki Postanelerde Olanlar

Konya'da bulunan On İkinci Kolordu Kumandanlığı hükümete danışmadan haberleşmeye kısıtlama getirir. Buna göre, iki asker her gün belirli bir zaman aralığında posta ve telgraf merkezine uğrayıp mektup ve telgrafları kontrol edecektir. Refik Halid, Anadolu'da her kumandanın hükümete danışmadan başına buyruk hareket etmesinden rahatsızlık duyar ve İçişleri Bakanlığıyla Savunma Bakanlığına durumu anlatan bir tezkere yazar. Bir gün geçmeden Uluborlu kaymakamının bir askeri postaneye sansür memuru olarak tayin ettiğini ve postacıların çantalarını bile arattığını öğrenir. Bu durumu da İçişleri Bakanlığına bildirir. fakat İçişleri Bakanlığı suskun kalır. Eski İçişleri Bakanı Cemal Bey Konya valisi olduğu için bu iki meseleyi o hâllerde.

Yeni Bir Damat Ferit Paşa Hükümeti

Sadrazam Damat Ferit Paşa Paris'teki konferanstan başarısız bir şekilde geri döner. Refik Halid bir sabah gazetelerde kabinenin istifa ettiğini ve hemen yeni bir hükümet kurulduğunu okur. İçişleri Bakanı Adil Bey, Savunma Bakanı da Nazım Paşa'dır. Nazım Paşa koltuğuna Divanı Harp başkanlığından gelir ancak Refik Halid için bir molladan farksızdır. Adil Bey ise komşusudur. Kendini biraz olsun modernleştirebilmiş, herkeste eleştirecek bir şey bulan biridir ve İzmir civarındaki askeri örgütlenmeyi onaylarken Anadolu'dakini onaylamaz. Nazım Paşa ile bu dahil birçok konuda anlaşmazlık yaşar. Fakat onlar kendi aralarındaki anlaşmazlıklarla meşgul olurken Mustafa Kemal'in Anadolu'daki hareketi giderek büyür.

Refik Halid, politikayı askerinin ve ordunun belirlediği ilkel devletlerde hiçbir grubun başında güçlü bir askeri karakter olmadan iktidarda kalamayacağını idrak eder. Zira Hürriyet ve İtilaf Partisi askeri nüfuza muhalif bir topluluk olduğu için muhalifler arasında iyi bir kumandan yoktur. O yüzden halka şerefli bir hayat vadetmek şöyle dursun, daima sabır tavsiyesinde bulunurlar.

Sonunda Savunma Bakanlığına Süleyman Şefik Paşa getirilir ve Adil Bey'le uyumlu bir şekilde çalışmaya başlarlar. Refik Halid, içişleri bakanının emrine uyar ve posta ve telgraf başmüdüriyetlerine transit merkezlerinde üçü geçmemek şartıyla memurların telgrafları denetlemekle yükümlü olduğunu, Anadolu'daki kongrelerle ilgili telgrafların çekilmesine izin verilmemesi gerektiğini bildirir. Ancak Sivas başmüdürlüğünün söylenelelere uymadığını anlayınca onu azlettirir. Bu sefer Sivas Valisi Reşit Paşa hükümetin emirlerini dinlememe kararı alır ve azledilen başmüdür görevine devam eder.

Bu sırada Yunan ordusu İtilaf Devletlerinin iznini alıp Savunma Bakanlığını da onlar aracılığıyla bilgilendirerek içerilere doğru ilerlemeye devam eder. Refik Halid bir gün bu bilgilendirmeye şahit olur. Savunma bakanının yanındayken İngilizce bir belge gelir ve tercüme edilir. Belgede Tire kasabasının doğusunda bir yerin Yunan ordusu tarafından işgaline karar verildiği yazar. Savunma Bakanı, bir

kaymakam, genelkurmay başkanı ve Refik Halid haritayı açıp belgede ismi geçen yeri arar ve ancak on dakikada bulurlar. Refik Halid, Mustafa Kemal'e karşı hükümeti korumaya çalışan adamların hâli budur diyerek kendisini ve yanındakileri kınar.

İstanbul ve Anadolu

Bir gün, İçişleri Bakanı Adil Bey, Savunma Bakanı Süleyman Şefik Paşa'yla birlikte Refik Halid'i görmek ister ve Anadolu'da sayısı artan şifreli telgraflaşmanın önüne geçmek için eline bir not tutuşturur. Refik Halid de bu nota göre İzmir dışındaki tüm posta ve telgraf merkezlerine, kolordu kumandanlarının birbirlerine şifreli telgraf göndermelerinin yasaklandığını ve ancak bakanlığa şifreli telgraf çekebileceklerini belirten genelgeyi gönderir. Fakat bakanlara da kolordu kumandanlarına güvensizlik anlamına gelen bu genelgenin hareketin daha da büyümesine sebep olacağını söyler.

Hükümet İzmir civarındaki Kuvayi Milliye eylemlerine göz yumar, hatta oradaki Kuvayi Milliyecilerle irtibat hâlinde kalır. Ancak bu hareketin Anadolu'daki hareketle birleşmesini istemez. Bu sırada Doğu Anadolu'yu ve İstanbul'u Batı Anadolu'ya bağlayan telgraf merkezi Afyonkarahisar merkezi İstanbul'dan gelen emirleri tanımamaya başlar. Ayrıca tüm kumandanlar bakanlığın genelgesini protesto ettiği için İçişleri Bakanı Adil Bey Refik Halid'e önceki genelgeden vazgeçildiğini haber verir. Refik Halid Afyonkarahisar posta ve telgraf müdürünü azledip yerine bir başkasını gönderir ancak yeni müdür binaya adımını atar atmaz milli mücadeleler tarafından tutuklanır sonra da İstanbul'a geri gönderilir.

Daha önce telgrafların denetlenmesiyle ilgili verilen kararlar ilgili olarak Kastamonu Posta ve Telgraf Başmüdürü Ramiz Efendi Erzurum'dan valiye gelen şifreli telgrafları cevaplarıyla beraber onlara getirir. İçişleri Bakanı Adil Bey bunları inceleyince her fırsatta İstanbul'a olan bağlılığını dile getiren valinin Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmak üzere olduğunu anlar ve ikiyüzlülüğe kızar. Valiyi İstanbul'a çağırır ve telgrafları kendisine gösterdikten sonra tutuklatır.

Sivas Kongresi

Hükümet Sivas'ta toplanacak kongreyi dağıtmaktan başka çare bulamaz. Buna göre Harput Valisi Galip Bey Sivas'a giderek her ne pahasına olursa olsun kongreyi dağıtacaktır. 906 numaralı bir şifreli telgraf Refik Halid'e haber verilmeden Harput'a gönderilir ancak bu telgraf Mustafa Kemal'in emrinde bulunan Sivas'tan geçecektir. Tehlikeden haberdar olan milli mücadeleler hükümet güçlerini geriye püskürtür, Harput Valisi Galip Bey de Halep'e kaçmak zorunda kalır.

Damat Ferit Paşa'nın İstifası

Artık kimse Sadrazam Ferit Paşa'ya eskisi kadar güvenmiyordur. Herkes istifa ettiği takdirde dördüncü defa tayin edilmesinin imkânsız olduğunu farkındadır. Refik Halid, bir cuma günü sadrazamın başyaveri tarafından çağrılınca doğruca Dışişleri Bakanlığına gider. Damat Ferit Paşa onu odasına kabul eder ve Samsun'a gambot gönderemediğinden şikayet eder. Refik Halid Sinop'ta demirlemiş bir gambot süvarisinin maaş ve ödeneklerinin verilmemesinden şikayet ettiği bir gün önceki telgrafi hatırlar. Sonra da Sinop'ta bir gambot olduğunu nazikçe ifade eder. Fakat içinden sadrazamın bu cehaletini kınar. Sadrazam sevinçle hemen savunma ve donanma bakanlarını çağırıp Sinop'ta gambot olduğunu haber verir.

Bir bayram gecesi telgraf müdürü Refik Halid'i arayarak Sivas Kongresi'nin doğrudan doğruya Sultan Vahdettin'le görüşmek istediğini haber verir. Refik Halid durumu İçişleri Bakanı Adil Bey'e haber verir, Adil Bey bunun mümkün olmayacağını söyler. Anadolu'daki kolordu kumandanlarının bu talebi yinelediği bir telgraf göndermesi üzerine kararsızlık uzar ve sonunda her iki tarafı derin bir sessizlik kaplar.

Birkaç gün sonra Sadrazam Damat Ferit Paşa Refik Halid'i Dışişleri Bakanlığına çağırarak Anadolu ile iletişime geçmek için konaktaki telgraf makinesinin hazırlanmasını ister. Refik Halid bunu ayarlar sonra da evine geri döner. Mustafa Kemal'in arkadaşı Abdülkerim Paşa ile yapılan bu görüşmeden bir sonuç çıkmaz ve bu görüşmeden birkaç gün sonra kabine istifa eder.

Yeni sadrazam Ali Rıza Paşa olur. Refik Halid, Anadolu'dan kendisinin tutuklanması talebiyle yeni sadrazama gönderilen telgrafi işaret ederek istifasını sunar. Ancak Sadrazam Ali Rıza Paşa onların her istediğini yapamayacaklarını belirterek istifasını kabul etmez.

İstifa

Refik Halid sonunda istifa edip artık gece yarılarında uyandırılmayacağını düşünerek evine döner. Ancak Kuvai Milliye artık Feneryolu'ndaki evine çok yakın olan Kartal'dadır. Kendini daha güvende hissetmek için Avrupa'da bulunan kardeşinin Yeşilköy'deki köşküne taşınır. Neler olup bittiğini takip etmeden iki aya yakın zamanı ailesiyle baş başa geçirir. Ortalık biraz durulunca evine geri döner ve Aydede imzasıyla *Alemdar* gazetesine yazı yazmaya başlar.

Bu sırada *Akşam* gazetesi yazarlarından Falih Rifki ona yazılarıyla sataşarak Refik Halid'in ömür boyunca utanacağı türden çifkef bir atışmaya yol açar. Ancak gazetenin Beyoğlu'na taşınması Refik Halid'i büsbütün Bâbîâli civarından ayırır.

Anadolu Kulübü'nde Cinayet

Bir akşam gazetedeki arkadaşları Anadolu Kulübü'nde bir eğlence düzenleneceğini söyleyince Refik Halid de gitmeye karar verir. Ancak müziği beğenmez, arkadaşları bakara oynayanları seyretmek için yukarı çıkınca onları takip eder. Yarı uykulu gözlerle oyunu seyrederken alt kattan iki el silah sesi gelir. Arkadaşı Sabih Bey'le aşağı iner. Aşağıda kanepeye uzanmış inleyen bir adam görür. Hemen dışarı çıkmak için kapıya davranır ancak kapıcı onlara izin vermez. Refik Halid adamı azarlayarak kapıyı açtırır. Onların hemen ardından bir adamı taşıyan dört kişi dışarı çıkar. Adamı bir arabaya oturtmak isterler ama adam yerinden kayıp düşer. Yerinden kaldıramazlar. İki adam arabaya biner ve araba Taksim yönüne doğru hareket eder. Ertesi gün *Akşam* gazetesi olayı aktarırken Refik Halid'in adını özellikle anarak onu bir kumarbaz gibi gösterir.

İşgal, İstifa ve Yeniden Damat Ferit Paşa Hükümeti

O günlerde Hürriyet ve İtilaf Partisi ikiye ayrılır. Yenisinin başında Albay Sadık Bey diğerininse Sabri Efendi vardır. Her iki grup da Damat Ferit Paşa'yı iknaya çalışır. Ancak hem muhalifler hem Sultan Vahdettin hem de Damat Ferit Paşa, Sabri Efendi'nin ılımlı partisinden yanadır.

Refik Halid bir gece dışarıdan gelen araba seslerine uyanır ve askerlerle dolu arabaları görünce şaşırır. Sabah olduğunda İstanbul'un İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından işgal edildiğini öğrenir. Refik Halid işgalden önceki günlerde *Times* gazetesinin elden ele dolaşan sahte bir kopyasında Enver Paşa'nın başarılarına yer verilmesini bu işgalin en büyük sebeplerinden biri olarak görür. Zira İngiliz istihbaratı İstanbul halkında coşku yaratan bu yalan habere ateş püskürür. Bu sırada Sadrazam Ali Rıza Paşa istifa eder, yerine Salih Hulusi Paşa geçer. Ancak onun kabinesi de fazla dayanamaz ve birkaç hafta içinde istifa eder. Sonunda, Damat Ferit Paşa tekrar sadrazam olur.

Yeniden Görev Başında

Refik Halid, Ali Kemal'i görmek için *Sabah* gazetesine uğrar ve kabinede kimlerin olduğunu sorar. Ali Kemal partideki adamların tecrübesiz, görgüsüz, giyinmeyi, yemek yemeyi, oturup kalkmayı bilmeyen adamlar olduğunu söyleyip iyi muhalifler gerektiğini ifade eder. Sonra da yeni kabinede bulunan isimleri tanıtır.

Sadrazam Damat Ferit Paşa, Refik Halid'e Matbuat Müdürlüğünü teklif eder ancak Refik Halid, bu pozisyonun eski pozisyonundan daha düşük bir seviyede olduğunu hatırlatınca onu eski müdüriyetine iade edeceğini bildirir. Refik Halid, altı ay önce bıraktığı koltuğa tekrar oturur.

Yeni İçişleri Bakanı Reşit Bey ondan birkaç kişi tasfiye etmesini isteyince yedi sekiz müdür ve başmüdürü azleder. Bunlardan biri Denetleme Kurulu Başkanı Rana Bey'dir. Refik Halid görevden ayrıldıktan sonra onun hakkında yani eski amiri hakkında usulsüz bir not yazmıştır. Refik Halid memurun bu şekilde politikaya karışmaması gerektiğini savunarak onu azleder.

Kendisi de ne Anadolu hareketiyle ne de kabineyle ilgilenir. Fakat bir gün Sadrazam Damat Ferit Paşa onu Savunma Bakanlığına çağırır. Gittiğinde bekleme salonunu hıncahınç dolu bulur. Hatta Dışişleri Müsteşarı İhsan Bey üç gündür sadrazama ulaşamadığını anlatırken sadrazam Refik Halid'i içeri ister. İçeri girdiğinde Sadrazam Damat Ferit Paşa kısık bir sesle bir "jeneralin" son bir barış girişiminde bulunmak için Anadolu'dakilerle iletişime geçeceğini söyler ve görüşmenin telgrafhânenin gizli bir odasında gerçekleşmesini ister. Refik Halid telgrafhânenin İngilizlerin kontrolünde olduğunu belirtince sadrazam İngilizlerden izin alacağını belirtir. Refik Halid, onun bir Türk paşasından "jeneral" diye bahsetmesini garipsenir.

Sadrazam izin alana dek görüşmeyi yapacak olan Nurettin Paşa'yı postanede beklemeye ikna eder. İzin ertesi gün alınır. Ancak görüşme sırasında bir İngiliz askeri de yanlarında bulunacaktır. Yanında bir İngiliz askeri, bir tercüman, bir telgraf müdürü ve birkaç asker bulunan Nurettin Paşa üç gün boyunca Anadolu ile görüşür. Ancak Refik Halid artık politikayla ilgilenmediği için bu görüşmelere ilgi duymaz. Dördüncü gün Sadrazam Damat Ferit Paşa, Refik Halid'i çağırıp Nurettin Paşa'nın artık Anadolu'yla görüşmeyeceğini bildirir. Refik Halid bu haberin onun vasıtasıyla verilmesini doğru bulmadığını söyler ve Nurettin Paşa'yı alıp sadrazama getirir. Sadrazam durumu nazikçe açıklar. Samimiyetsiz bir şekilde vedalaşırlar.

Falih Rıfkı

Falih Rıfkı tutuklanınca Refik Halid, Necmettin Sadak'ın isteğiyle serbest bırakılması için Divanı Harp dairesine gider. Divanı Harp Başkanı Mustafa Paşa'ya durumu açıkladığında Mustafa Paşa mahkeme üyelerini çağırıp Falih Rıfkı adlı gazetecinin cezasının ne olması gerektiğini sorar, üç tuğgeneral aynı anda "İdam" cevabını verir. Refik Halid, durumu daha nüfuzlu birine anlatmak niyetiyle oradan ayrılır.

Müslüman Kadın Oyuncu

Bir gece tam uyumak üzereyken telefon çalar. Arayan Hüseyin Cahit Yalçın'ın kardeşi Doktor Hüseyin Suat Bey'dir. Polisler Kadıköy'de bir tiyatro oyununda sahneye çıkmak üzere olan Müslüman bir kadını engellediği için aracı olmasını ister. Refik Halid, Emniyet Genel Müdürü Tahsin Bey'i arayarak kadının oyunu oynamasını sağlar.

İstifalar

Eski işçileri bakanı ve Konya valisi olan Cemal Bey yeni kabinede sadaret müsteşarıdır. Ancak o da Refik Halid gibi hükümetten memnun değildir. İlimli Hürriyet ve İtilafçıların lideri Şeyhülislam Sabri Efendi ile birlikte istifaya karar verirler. İstifalar kabul edilir, hemen ikisinin de yerine başkaları getirilir. Yeni şeyhülislam, eski şeyhülislamın el altından Sultan Vahdettin'i tahttan edecek bir fetva çıkarmasından korkarak onun tüm destekçilerini azleder. Refik Halid'in kendi aleyhinde konuştuğunu öğrenen Damat Ferit Paşa da onu ve Gümrükler Genel Müdürü Mahir Said Bey'i azleder. Bunun üstüne Refik Halid eski işine geri dönerek Ali Kemal'in *Peyam Sabah* gazetesinde yazmaya başlar. Fakat bir ay içinde Sadrazam Damat Ferit Paşa istifa eder ve Tevfik Paşa tekrar sadrazam olur.

Aydede

Kadıköy İstanbul'un en özgür semtidir Refik Halid için. Günlerini gazetesine yazı yazarak, Darülbeydi (Şehir Tiyatroları) tarafından düzenlenen toplantılara katılıp fikir alışverişinde bulunarak geçirir. Ancak geçim sıkıntısı çekmektedir. Bir akşam kendi başına dolanırken buna bir çare bulmak için kendi gazetesini çıkarmaya karar verir. Fakat sansür idaresi yeni bir gazete çıkarılmasını yasakladığı için bir çare bulması gerekir. Eski okulu Galatasaray Lisesinden tanıdığı Mösyö Feuillet'ten yardım ister. Sansür kurulunda İngiliz delegenin itirazına ve İtalyan memurun tarafsızlığına karşı Fransız delegenin desteği işe yarar ve gazete çıkarması için izin çıkar. Böylece, haftada iki defa çıkan *Aydede* yayın hayatına adım atar ve Refik Halid de geçim sıkıntısından kurtulur.

Tesadüfler Silsilesi

Eylül ayında bir akşam Refik Halid ve aile dostları beraberce Kadıköy'deki açık hava sinemasına giderler. Bir ara küfürler edildiğini duyarlar ve Refik Halid ne olduğunu anlamak için seslerin geldiği yöne gider. Bir kadınla genç bir erkeğin etrafını çeviren dört beş sarhoş erkeğin onlara saldırmak üzere olduğunu görür. Onları durdurmak için olaya müdahale edince sarhoşlar bu sefer ona saldırmaya kalkışır. Toplanan otuz kırk kişilik kalabalık onları seyrederken Refik Halid kendisine saldırmak üzere olan adamları sakinleştirmeye çalışır. Sonunda adamlar tehditler savurarak oradan uzaklaşır.

Bu akşamdan sonra Refik Halid'in Nermin adındaki o kadınla ilişkisi olduğu dedikodusu yayılır ve Refik Halid şahit olarak mahkemeye çağırılır. Onun mahkemede şahitlik ettiği sırada Refet Paşa İstanbul'a girmektedir.

Ve Bâbiâli Düşer

Bir cumartesi akşamı Refik Halid dostu Sabih Şevket Bey'in evindeyken İstanbul'da silah sesleri patlar. Ancak onlar bu seslerden korkmak yerine yirmi otuz fişek atarak sesleri çoğaltırlar. Sabah olduğunda Refik Halid akşamki seslerin sebebinin İstanbul hükümetinin düşüşü olduğunu öğrenir.

İkinci vakti evinde otururken gazeteden telefon gelir ve Ali Kemal'in tutuklandığı ya da tutuklanmak üzere olduğu haberini alır. Donup kalır. Ancak evdekilere bir şey belli etmemeye çalışarak Ali Kemal'in evini arar. Evdeki yardımcı Ali Kemal'in bir saat önce evden ayrıldığını söyler. Dayanamayıp Beyoğlu'na gider. Ali Kemal'in apartmanına bakar, her şey çok sakin görünüyordu. Caddenin sonuna kadar yürüyüp tekrar geri döner ve yine apartmana bakar. Bu sefer yan sokakta Ali Kemal'in evdeki yardımcısı görünür. Refik Halid'e el kol işaretleriyle bir şey anlatıyordu. Refik Halid hemen kadının yanına gider. Kadın, Ali Kemal'in tutuklandığı haberini verir.

Ali Kemal'i Son Görüş

Refik Halid, Ali Kemal'i son defa cuma günü yani pazar günü tutuklanmasından iki gün önce görmüştür. Ali Kemal onu ve Sabih Şevket'i öğle yemeğine davet etmiş, onlar da bu davete icabet etmiş ancak yan yana gelince konuşacak bir şey bulamadan öylece oturmuşlardır. Sadece Ali Kemal *Peyam* gazetesini *Sabah*'tan ayırıp saltanat destekçisi bir gazete olarak çıkarmaya devam edeceğinden bahsetmiş, Refik Halid de onu inanmayarak dinlemiş ve yine inanmaya inanmaya tasdik etmiştir.

İngiliz Elçiliğine Sığınma

Muhafızların çoğu Ali Kemal'in evinde beklerken Refik Halid pazartesi günü gazeteye gittiğinde herkes ona saklanmasını tavsiye eder ama o aldırış etmez. Ancak polis muhabiri kan ter içinde gazeteye gelip hakkında tutuklama kararı çıkarıldığını bildirince artık başka çaresi kalmadığını anlar. Doğruca Ali Kemal'in evine diğerlerinin yanına gider. Orada İngiliz Elçiliğine sığınma kararı alıp üçerli gruplar hâlinde elçiliğe giderler.

Elçilik memurları onları elçiliğin arka bahçesinde bulunan bir barakaya götürür. İçerisi tıklım tıklım doludur. Refik Halid gördüğü birçok yüzü sürgün yıllarından tanır. Orada ne kadar kalacağını, nerede yemek yiyeceğini, nerede uyuyacağını kestirmeye çalışarak dehşete düşer. Evindeki sakin ve temiz yatağını düşünür. Dayanamayıp kendini bahçeye atıp bir sigara yakar. Gece karanlığında ağaçların altında biraz dolanır. Sonra tekrar içeri girer. Bir süre sonra barakaya elçinin eşi Lady Rumbold gelip her ne olursa olsun onları koruyacaklarını bildirir. O çıktıktan sonra General Harrington gelir benzer şeyler söyler ancak Refik Halid bu sözlerin hiçbirine inanmaz. Açlığa daha fazla dayanamayıp yanına iki arkadaşını alarak elçiliğin karşısındaki lokantaya gider. Önce rakı içerler, sonra da taze balık, kanlı biftek ve fırında makarnadan oluşan iyi bir yemek yerler. Şarap içtikçe keyifleri yerine gelir. Yemekten sonra bir arkadaşı elçiliğe döner o da diğer arkadaşıyla bir arkadaşının evine gider ve ailesini arayıp durumdan haberdar eder.

Elçiliğe geri döndüklerinde onları Taşkışla'ya götürmek üzere dört büyük kamyonun geldiğini görürler. Refik Halid bir kararsızlık anından sonra kamyonlardan birine atlar. Taşkışla'da arkadaşlarıyla birlikte camları kırık, büyük ve boş bir odaya sokulunca içine kasvet dolar ve orada duramayacağına karar verir. İçeri girip kendilerine yastık, battaniye getirileceğini haber veren İngiliz askerine çıkmak istediğini söyler. Asker, kumandanından izin alması gerektiği cevabını vererek gider. Bir başka asker gelince Refik Halid derdini ona da anlatır, bu asker daha nazik biridir, onu dinler ve haber vereceğini söyleyerek yanından ayrılır. Muhafızların elçiliğe toplandığı haberi yayıldığından beri insanların akın akın İngiliz sarayına koştuğu, elçiliğin bazı muhafızları evinden otomobile aldırıldığı bir zamanda onun dışarı çıkmak istemesi garip karşılanır. Nazik asker geri döndüğünde gitmek isteyenlerin bir daha geri dönmek üzere gidebileceğini duyurur. Bunun ardından Refik Halid arkadaşı Mahir Sait ve tanımadığı bir hocayla birlikte aşağı iner. Tam kapıdan çıkmak üzereyken İngiliz asker boğazını göstererek öldürüleceklerini ima eder.

Refik Halid Mahir Sait Bey'le birlikte Gümüşsuyu'nda tek başına yaşayan bir akrabasının evine gider. Biraz oturup çay içerler. Ancak sabah olduğunda ne yapacağını bilemez. Yolda birisi durduracak olsa önce o kişiyi sonra da kendini öldürme planıyla paltosunun ceplerine birer tabanca koyar ve elçiliğe gider. Tercüman onu görünce suratını asıp akşam Taşkışla'dan çıkıp gittiğini hatırlatır. Refik Halid, pasaportunun hazır olduğunu belirtip Taşkışla'da beklemeye ihtiyaç duymadığını, tek ricasının Pierre Loti adlı vapura sağ salım bindirilmek olduğunu söyler. Bunun üstüne tercüman beklemesini ister. Akşam beşe kadar bekler. İçinde bir İngiliz polisinin bulunduğu bir otomobil gelir, Refik Halid araca

biner ancak geminin rıhtımda olup olmadığını bilmediği için endişelenir. Tam bu sırada polis bir işini hâletmek üzere Otel Kroker'in önünde iner, Refik Halid de onun peşinden gider. Eski Savunma Bakanı Süleyman Şefik Paşa ile Şaban Efendi'yi Türkçe bilen Mösyö Cunningham ile bir odada beklerken bulur. İngilizler geminin henüz gelmediğini öğrenince orada kalır. Süleyman Şefik Paşa ile Şaban Efendi Egypt adlı gemiye binerek ülkeyi terk eder.

Akşam arkadaşları ziyaretine gelir, fakat onlar gittikten sonra yalnız kalma fikri hoşuna gitmez. Temiz bir ev, beyaz örtülü bir yemek masası, güzel yemekler, içki, sohbet ve banyo yapma hayaliyle arkadaşı Sabih Şevket'in evine gider. Banyosunu yapar, temiz çamaşırlar giyer, masanın başına geçer ve arkadaşlarıyla rakı içip yemek yer.

İstanbul'dan Kaçış

Rodos'a gitmeyi hayal ederken Türklerin bu adaya ancak özel izinle girebileceğini öğrenir. Pierre Loti, Rodos'tan sonra Beyrut'a geçeceği için Fransızlardan bir izin alıp Beyrut'a gitmeyi düşünür. Bir arkadaşı vasıtasıyla Fransız Emniyet Müdürü Mösyö Colombani ile tanışır ve Ali Kemal'in linç edilerek öldürülmesinden etkilenen Fransız elçiliği ona bu izni sağlar. Fakat bunu elde etmek için üstelik Ali Kemal'in başına geleni öğrendikten sonra sokağa çıkıp kalabalıklar arasında yürümek zorunda kalır ve bu anlar dehşet içinde geçer.

Sonunda eve gider, ertesi sabah emniyet müdürü onları almak için otomobille gelecektir. O gece büyük bir hüznle geçer. Zira evini, işini, her şeyini geride bırakıp bütün hayatını iki çantaya sığdırmak zorundadır.

Sabah otomobilin geldiği telefonla haber verilince paltolarını giyip eşyalarını aşağı indirirler. Dışarıda şiddetli bir yağmur yağmaktadır. Bu yağmurlu hava vedalaşması zor, güzel bir şehir bıraktığını düşünmesine engel olduğu için ayrılmayı biraz kolaylaştırır. Ancak aklındaki tek şey gittiği yerde geçimini nasıl sürdüreceğidir. Zira cebindeki para ancak bir bir buçuk aylık masraflarını karşılamaya yetecek kadardır.

Temalar

Muhaliflik Bunun bir sebebi anılarını tarihin kendisini ve arkadaşlarını mağlup çıkardığı bir noktadan kaleme alması olabilir ancak Refik Halid Karay, Hürriyet ve İtilaf Partisi iktidardayken bile kendi çevresini "muhalifler" olarak adlandırmaya devam ediyor. Bu hâliyle hem kendi hikâyesine zafer kazananların gözünden baktığını hem de özelde İttihat ve Terakki'yi, genel olarak ise saltanat karşıtlarını onu ve arkadaşlarını muhalifliğe hapseden doğal bir siyasi iktidar olarak kabul ettiğini sezdiriyor.

Tutarsızlık Refik Halid'in anıları birçok noktada tutarsızlıklar içeriyor. Örneğin, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin iktidardaki ilk gününde *Sabah* gazetesinin başyazarı olarak bayındırlık bakanıyla yaptığı röportajda bakan bir asker olduğunu, siyasetle işi olmadığını söyler. Refik Halid, bir gazeteci olarak hiçbir makama bağlı olmadığı için kendini birçok kişiden ayrı tutar fakat yaptığı röportajı haberleştirmek yerine halkın Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne olan güvenini sarsmayacak bir yazı hazırlar. Benzer şekilde, Zeynel Abidin Efendi'nin ısrarıyla sağlık genel müdürünü değiştiren İçişleri Bakanı Cemal Bey, sadrazamın yeni müdürün kendisinin onayı olmadan işe başlamasına öfkelenmesi ve bundan onu sorumlu tutması sebebiyle istifa ettiğinde de bu istifanın o kadar da önemli olmadığını aktaran bir yazı kaleme alır. Posta ve Telgraf Müdürlüğüne getirildiğinde de her adımını partisine danışarak atmasına rağmen kendi altında çalışan memurları siyasete bulaştıkları gerekçesiyle azleder.

İstikrarsızlık Refik Halid Karay'ın anıları kısa bir zaman dilimini kapsasa da bu süreçte hükümetin on bir defa yeniden kurulduğuna şahitlik eder. Her seferinde de plansızca hareket edilir. Örneğin, Hürriyet ve İtilaf Partisi ilk defa iktidara geldiğinde savunma bakanıyla bayındırlık bakanı nepotizm sonucu kabinenin yüzünü bile görmediği isimlerden seçilir. Bu yaklaşım sonra kurulan hükümetlerde de değişmez. Üstelik, kabinedeki iletişimsizlik sorunu hiçbir zaman çözülmez. Bu nedenle de usulüne uygun şekilde yapılmayan tayinler birkaç defa istifalarla sonuçlanır.

Basiretsizlik İttihat ve Terakki karşıtlığıyla bir araya gelen Hürriyet ve İtilaf Partisi üyelerinin sergilediği en büyük basiretsizliklerden biri İzmir'in işgaliyle ilgili gelen telgrafı bir İTC oyunu olarak yorumlamalarıdır. İşgal gerçekleşikten sonra ise Yunan askerlerinin İtilaf Devletlerinin izniyle ülke içinde ilerlediği bir döneme girilir. Ancak Refik Halid ve çevresi, askeri bir güç odağıyla antimilitarist bir tutumla uzlaşabileceğine inanmayı sürdürür. Ülkeyi İttihat ve Terakki gibi militarist bir yapının

yönetmesini eleştirirler ancak İtilaf Devletlerinin işgal kuvvetlerinin hemen her alana yayılan nüfuzunu yadırgasalar da karşı koymak için adım atmazlar.

Bibliyografya

Karay, Refik Halid. *Minelbab İlelmihrab*. İstanbul: İnkilap, 2019 [1964].